Маърифат

Халқ зиёлилари рўзномаси

1931 йил 4 июлдан чиқа бошлаган

1992 ЙИЛ 14 ЯНВАРЬ, СЕШАНБА

№ 5 (5602).
Баҳоси сотувда 35 тийин.

СОВҒАГА... БОЛАЛАР БОҒЧАСИ

Ота-оналари Андижондаги «Нитрон» заводида меҳнат қилаётган болаларга боғча совға этилди. Боғча корхонага халқ депутатлари вилоят Совети томонидан берилган уйда очилди.

— Қурилаётган заводимиз девори ортида кўп вақтдан буён ҳашаматли бино кўзга ташланиб турар, унда вилоят партия комитетининг биринчи котиблари яшар эдилар. Бу ерга сўнгги марта оиласи билан кўчиб кирган киши вилоят Советининг ҳозирги раиси К. Ҳолмирзаев эди, — деб ҳикоя қилади корхона директори И. Маликов. — Бироқ у жамоамиздаги 200 га яқин ходим ўз фарзандларини боғчага жойлаштириш учун навбатда турганлигини эшитиб бошқа квартирага кўчиб ўтди. Ҳашаматли бинони эса болалар боғчаси ташкил этиш учун заводимизга берди.

Мевазор боғ ўртасида жойлашган бу уйда тўққизта хона, ёзги айвон, майдончалар ва сув ҳавзаси бор. Хуллас, кичкинтойларга бу ерда жуда қулай бўлади.

К. НИЗОМОВ,
ЎзТАГ мухбири.

Фармон ва ижро

ТУРМУШ ТАРЗИ ЯХШИЛАНМОҚДА

Жумҳурият Президентининг халқ таълими, ўқитувчиларга тааллуқли фармонлари ёш авлодни мустақил ҳаётга йўлловчи муаллимлар турмушини яхшилашда ва моддий манфаатдорлигини оширишда муҳим омил сифатида хизмат қилмоқда. Бу борада Сирдарё вилоятида ҳам бирмунча ибратли ишлар амалга оширилди.

Вилоятда 1991 йил мобайнида 11 минг нафар халқ таълими ходимининг иш ҳақлари оширилди. Бошланғич синф муаллимларига 1,8 миллион сўм, юқори синф ўқитувчиларига 1,4 миллион сўм қўшимча ҳақ тўланди.

Халқ таълими ходимларига ўзлари истиқомат қилаётган давлат уйларини шахсий мулк сифатида расмийлаштиришга ҳам алоҳида эътибор берилди. 4492 нафар муаллимдан 3390 нафарининг ўзлари яшаётган уйларини шахсий мулк сифатида расмийлаштириш тўғрисидаги аризалари ижобий ҳал этилди. Шунингдек, шахсий уй қурувчи муаллимларга 300 минг сўм миқдорда қарз пули берилди.

Аммо шуни ҳам қайд этиш кераккки, бу борадаги юмушлар вилоятнинг барча ноҳияларида кўнгилдагидек бораяпти, деб бўлмайди. Муаллимларга ғамхўрлик, уларнинг турар-жой, яшаш жойларини яхшилаш, давлат уйларини шахсий мулк сифатида расмийлаштиришда Оқолтин, Боёвут, Гулистон, Сирдарё, Ховос районларида қатор нуқсонларга йўл қўйилаяпти.

Вилоят раёсатининг яқинда бўлиб ўтган кенгашида жумҳурият Президентининг фармонлари ижроси бўйича ишлар атрофлича таҳлил этилди, камчиликлар ва йўл қўйилган нуқсонларни бартараф этишнинг аниқ чора-тадбирлари белгиланди.

А. НОРҚУЛОВ.
Сирдарё вилояти.

Муҳокама учун мавзу

ҚАЧОНГАЧА?..

Маълумки, педагогика билим юртлари ва олий илмгоҳларида бир қанча педагогик кафедралар бўлиб, шу фанга оид машғулотлар олиб борилади. Лекин ўзбек тилидаги бошланғич таълим педагогикасига оид фанларни ўқитишга эътибор қандай, шу соҳага доир дарсликлар мавжудми, уларни ўқитиш сифати қанақа?

Юзаки қараганда дарсликлар бор, ўқитишдаги аҳвол ҳам ёмонга ўхшамайди, лекин...

Биргина Ғафур Ғулом номидаги Сирдарё давлат педагогика институтининг бошланғич таълим педагогикаси ва методикаси куллиёти ўқув режасига эътибор берилса, қуйидаги манзарани кўриш мумкин. Унда педагогикага оид ушбу фанлар ўтилади: педагогиканинг умумий масалалари, таълим назарияси, тарбия назарияси, мактабшунослик, педагогика тарихи, педагогик одоб.

Хўш, бу фанларни ўтиш учун дарсликлар мавжудми? Ҳа, дарсликлар ўзбек тилида бор. Мана улар:

1. Педагогика (собиқ СССР Маориф министрлиги томонидан педагогика институтларининг бошланғич таълим педагогикаси ва методикаси факультети студентлари учун ўқув қўлланмаси сифатида рухсат этилган). С. П. Баранов, Т. В. Воликова, В. А. Сластенин таҳрири остида. «Ўқитувчи» нашриёти, Тошкент, 1979 йил). Биз ана шу дарсликдан фойдаланиб дарс ўтиб келамиз. Аммо ўзбек тилига таржимаси, ундаги ғализ жумлалар кишининг ғашига тегади. Айрим мисоллар: «Совет педагогикаси тарбия мақсадлари масаласида инсон фаолияти мақсад кўзловчи фаолиятдир, деган машҳур марксча-ленинча қоидага асосланади»... «Модомики, мақсад кўзлаш, мақсадга мувофиқлик инсон фаолиятининг ўзига хос объектив хусусияти экан, мақсад фаолиятининг характери ва усулларини белгиловчи қонун ролини ўйнар экан, у ҳолда бу нарса педагогик фаолиятининг, тарбиянинг ҳам ўзига хос хусусияти бўлмоғи лозим... Инсоннинг шахсий мақсади бўлиб қолган ижтимоий мақсадлар унинг эҳтиёжларини, манфаатларини, идеалларини, иш ва ҳаракатларини ҳам белгилаб беради» (31-бет). Ёки: «Ўқитувчи болани, ўқиш менинг энг биринчи вазифам ва бурчим, деб ўйлашга одатлантиради ва шу билан болалар боғчасининг «Болалар дилида ўқиш сабабларини пайдо қилиш (?) ишини давом эттиради» (51-бет). Хуллас, мазкур дарслик асосида талабалар етарли равишда педагогик билим олишлари қийин. У ҳозирги давр талабларига мутлақо жавоб беролмайди.

2. Н. А. Константинов, Е. Н. Мединский, М. Ф. Шабаев. Педагогика тарихи (собиқ СССР Маориф министрлиги томонидан педагогика институтларининг студентлари учун дарслик сифатида тавсия этилган). Тўлдирилган ва қайта ишланган IV нашридан таржима. «Ўқитувчи» нашриёти, Тошкент, 1976 й. Таржимонлар: Эргозиев С., Ҳабибуллаев Н., Ҳуснидлинов С., Салимий С., Ҳусанхўжаев И. Ҳажми 35,5 босма қоғоз. Тиражи 30000. Ёки М. Ф. Шабаева таҳрири остида педагогика ва психология (мактабгача тарбия) куллиёти студентлари учун ўқув қўлланмаси сифатида «Ўқитувчи» нашриёти томонидан таржима қилиниб, 1985 йилда (таржимон С. Ҳуснидлинов) нашр этилган «Педагогика тарихи» дарслигига эътибор берайлик). Унда фақат чет эл педагогикаси тарихи (Я. А. Коменский, Жон Локк, Жан-Жак Руссо, Рельвеций, Дидро, И. Г. Песталоци, И. Гербарт, А. Дистервег, Р. Оуэн), рус педагогикаси тарихи (Н. И. Пирогов ва бошқалар) ва социалистик мамлакатлар педагогикаси тарихи ҳақида умумий маълумот берилади.

Аммо Ўрта Осиёнинг «Муаллими соний» деб ном олган Абу Наср Форобий, машҳур олимлар Абу Али ибн Сино, Абу Райҳон Берунийларнинг таълим-тарбия ҳақидаги асарлари, Юсуф Хос Ҳожибнинг «Саодатга йўлловчи билим» («Қутадғу билиг»), Маҳмуд Қошғарийнинг «Девону луғатит турк», Абдураҳмон Жомий, Алишер Навоий, Абдулла Авлонийларнинг таълим-тарбияга оид қарашлари ҳақида ҳеч гап йўқ. Бу аҳволда ўзбек халқ педагогикаси қачон яратилади? Қачон миллий тарбияни муносиб йўлга қўйиш имкониятлари пайдо бўлади? Бунинг устига ўзбек тилида педагогика фанидан дарс берадиган олий илмгоҳ ўқитувчилари ўз малакаларини ошириш учун Москвага бориб, рус педагогикасидан лекция эшитиб қайтмоқдалар. Эссиз, зое кетаётган харажат, вақтлар. Бу ҳақда қачон, ким бош қотиради? Ўзбек тилида бошланғич таълим педагогикаси фанини ўқитишнинг муаммолари матбуот орқали кенг муҳокама қилиниб, уларнинг ечими ҳақида ўйлаш пайти келмадими? Қачонгача рус педагогикаси дарсликларини таржима қилиш давом этади?

Бошланғич таълим педагогикаси ва методикаси куллиёти ўқув режасига биринчи курслар учун «Педагогическая этика» деган фан ҳам киритилибди. Бундай фанларни киритишдан олдин уларнинг дастури ва дарсликлари ҳақида фикр юритиш зарур эмасмиди? Бу фандан 20 соат лекция ва 20 соат амалий машғулот ўтиш ва синов уюштириш режага киритилибди. Хўш, унинг дарслиги қани? 1991—1992 ўқув йилида бу фандан талабаларга қандай билим берилиши керак? Бизнингча, ўзбек тилида педагогика фанини ўқитиш аҳволини яхшилаш учун шу фандан дарс берувчиларнинг зудлик билан фикрини аниқлаш ва бир хулосага келиш зарур.

Рус тилидан ўзбек тилига таржима қилинаётган «Педагогика» дарсликлари ҳозирги давр талабларига мутлақо жавоб бера олмайди. Хуллас, «Ўзбек халқ педагогикаси» дарслигини зудлик билан яратиш ва нашр этиш ғоятда зарур бўлиб қолди. Жумҳуриятимизда таълим ва тарбия ишларини тубдан яхшилаш иши учун мутасадди бўлган кишилар бу ҳақда нима дейишаркин?

Байит ТУРДИЕВ,
Ғ. Ғулом номидаги Сирдарё педагогика институти бошланғич таълим педагогикаси кафедраси доценти.

Тошкент вилояти ўқитувчилар малакасини ошириш олий билимгоҳи ҳамиша педагоглар билан гавжум.
Суратларда: малака ошириш олий билимгоҳида таълим олаётган ўқитувчилар лекция тинглашмоқда.
А. ЧАПЛИГИНА тасвири.

Виждонан меҳнат қилаётганлар

РАҲБАР ТАДБИРКОР БЎЛСА...

Янги ўқув йилига тайёргарлик ишларининг якуни кўриб чиқилганда, Амударё районидаги 70 дан зиёд мактаб орасида Калинин номли ўрта мактаб биринчиликни қўлга киритган ва шунга муносиб тақдирланган эди. Яқинда Қорақалпоғистон республикаси бўйича ана шундай танлов бўлганида, бу мактаб фахрий ёрлиқ билан мукофотланди.

Бу илм даргоҳи 1972 йилда қурилган. Мен бу ерда асов Жайҳун ўз қирғоқларидан тошиб анчагина кишиларни бошпанадан айирган йилларни айтаяпман. Чунки ўша серташвиш даврни кўпчилик шундай деб айтишади. Ўша пайтда 180 ўқувчига мослаб қурилган мактабда бугунги кунда 386 ўқувчи таълим-тарбия олмоқда. Райондаги бошқа мактаблар қолиб нега бу мактаб сурункасига 2 йилдан буён биринчиликни «ишғол» қилиб келмоқда?

Бунинг ҳеч қандай сир-синоати йўқ. Ҳаммаси раҳбарга, унинг тадбиркорлигига боғлиқ.

1987 йилнинг охири мамлакатимизда демократия кенг қулоч ёяётган пайт. Илгаригидай «юқори»нинг кўрсатмаси билан эмас, балки шу ерда меҳнат қилаётган педагогик жамоа ўзларига янги раҳбар сайлаш учун интилади. Сайлов натижаларига кўра, шу мактабда ўзбек тили ва адабиёти фани ўқитувчиси бўлиб ишлаётган М. Матназаров ёш бўлса-да, жамоага бош бўладиган бўлди. Ўшанда у районда демократия асосида сайланган биринчи мактаб директори эди. Баъзи раҳбарларнинг тазйиқига учраб ноҳақ партиядан ўчирилиб, олис мактабга ишга юборилганида ҳам унинг руҳи тушмади. Курашиб, ҳалол меҳнат қилиб, ўзининг бегуноҳ эканлигини исботлади. Қадрдон мактабига қайтди.

Мақсуд янги ишни —директорликни мансаб эмас, масъулият деб қабул қилди. У шу масъулиятни ҳозиргача бир зум ҳам унутмайди. Ёш, серғайрат, бобоси Матназар полвонга ўхшаш алп қоматли бу йигит ишни мактабни ободонлаштиришдан бошлади. Мактаб теварагидаги дов-дарахтларнинг парваришини кучайтирди. Ўқув-тарбия ишларини янада яхшилаш чораларини ҳамкасблари билан кенгашиб амалга оширди. Мактабда тартиб-интизом яхши йўлга қўйилди. Натижада ҳар хил кераксиз гапларнинг ўрнини иш юзасидан бўладиган ижодий баҳслар, фикр алмашишлар эгаллади.

Мактабга ўтган йили дарвоза қурилди. Эндиликда мактаб тажриба участкасини симтўр билан ўраш режалаштирилмоқда. Чунки бугунги кунда иқтисод бош масала. Бу йил мактабнинг ремонтига икки ярим минг сўм ва ўқувчиларга 510 сўмлик дафтарлар ҳам, ўқувчиларни рағбатлантиришга кетадиган сарф-харажатлар ҳам шу тажриба участкасидан келяпти.

Бу йил имтиҳон даврида қайси ўқувчи «5» баҳо олса, дарё бўйлаб катерда саёҳат қилдиришни мактаб ўз зиммасига олди. Маблағ эса яна тажриба участкасидан. Ўқувчиларга бу тадбирнинг яхши нафи тегди. Шунчалик фойдали ва савоб иш — дарахт ўстириш ҳамма вақт бир текис кетавермас экан. Ўтган йили телефоннинг симига тегади деган баҳона билан толларни кесиб ташламоқчи бўлишди. Ҳатто бунга Куйбишев қишлоқ Кенгаши раҳбарлари хайрихоҳ бўлиб қарор ҳам чиқариб беришибди. Мактаб жамоаси бунга қатъий қарши турди. Уларнинг норозилиги туфайли дарахт асраб қолинди — кабель топиб келишди. Йўли бор экан-ку, ахир.

Ҳа, астойдил изланса, ишга ижодий ёндашилса, ҳал бўлмайдиган муаммонинг ўзи йўқ. Бугунги кунда бир ярим минг тупга яқин мевали ва манзарали дарахтлар орасидаги мактаб ҳатто йўлдан ўтган киши кўзига жаннатдек кўринади.

Мактаб ичкариси ҳам ғоят дид билан безатилган Улуғ Ватан уруши қатнашчиларининг жанг тафсилотларидан ҳикоя қилувчи овозлари ёзилган магнит ленталари кишида катта таассурот қолдиради. Ёшларни бу овозлар ҳамиша ҳушёрликка, Ватанни севишга ундаб, бу кунларга осонликча эришилмаганини эслатиб туради. Мактаб ичкарисида ўстирилаётган 400 тупга яқин гул ҳам унинг чиройини очиб турибди. Кўпгина ўқувчилар буни кўриб, уйларида ҳам гул ўстиришмоқда.

Мақсуд Матназаров шу қишлоқда туғилиб ўсган, ўзи директорлик қилаётган мактабда унинг ҳам ўқувчилик даври кечган. 1978 йилда Нукус давлат дорилфунунини тугатиб келгач, тарбиячи бўлди. Бир муддат Алимов номли мактабда ҳам ишлаб қайтди. Кўпроқ жамоат ишларини бажарди. Бу даргоҳда бошқа эътибор кучлилигининг ҳам боиси Мақсуд 1985—88 йилларда Нукус қишлоқ хўжалиги техникумининг агрономлик куллиётини сиртдан битказган экан. Изланиш, касб-ҳунар ўрганиш ҳеч вақт йигит кишига ортиқчалик қилган эмас.

Мактабда бошланғич ҳарбий таълим ўргатиш яхши йўлга қўйилганини айтган эдим. Шу мактабда ўрта маълумот олган Тўрабой Абдуллаев Афғонистонда хизмат қилганди. Ўша ёқдан омон қайтмаган юртдошларимизнинг бири у бўлди. Бугунги кунда мактабда Тўрабой Абдуллаевнинг номи билан аталадиган дружина кенгаши бор.

Мактабда ҳар хил дурадгорлик станоклари ишлаб турибди. Унга ёғоч, тахта топиб беришнинг ўзи мушкул. Директор бунинг ҳам эпини қилибди.

Эҳтимол, мактабда бўлаётган ҳар бир ижобий воқеа, ҳодиса фақат унинг номи билан боғланмас, ютуқ ва камчиликлар ҳамманики. Лекин барибир ҳамма жойда, ҳамма ишда унинг хизматини, елиб-югуришини сезиш мумкин. Бунинг учун ҳақиний фидойилик талаб қилинади. «Минг қўшчига бир бошчи» деган гап шу хусусда айтилган бўлса, ажаб эмас.

— Ёшларни ҳар томонлама баркамол инсон қилиб тарбиялаш биз ўқитувчиларнинг эзгу ниятимиз, — дейди Мақсуд Матназаров, — қишлоқ шароитида кўп нарса қилиш қийин деб ўтирмасдан, бор имкониятлардан самаралироқ фойдаланишимиз зарур. Келгуси йил мактабга ЭҲМ олсак деган режамиз бор. Таълим-тарбияни юқори даражага кўтариш учун барча имкониятларни сафарбар қиламиз.

Раҳбар тадбиркор бўлса, кўп нарса қилиш мумкин. Буни Калинин номли ўрта мактаб директори Мақсуд Матназаров раҳбарлигида олиб борилаётган ишлар мисолида ҳам кўрса бўлади.

Ў. АННАМУРОДОВ.

Долзарб мавзу

ДАРСЛИКЛАР: МУАММО, ТАҲЛИЛ, ТАКЛИФ

Рўзнома таҳририятига келаётган хатларда, муштарийлар билан ўтказган учрашувларимизда биз кўпинча дарслик ва ўқув-методик қўлланмаларга оид муаммоларга дуч келамиз. Газетхонларнинг саволлари айнан бир-бирига яқин бўлиб, улар жамланиб ҳозирги кун халқ таълимининг нақадар оқсоқ аҳволини акс эттиради. Бу саволлар: нега дарсликлар етишмайди? Дарсликлар нега эскирган? Янгилари қачон қўлимизга тегади? — ва ҳоказолардан иборат. Муштарийларни қизиқтирган саволларга жавоб олиш ва яна баъзибир масалаларни таҳлил этиш учун биз Ўзбекистон Халқ таълими вазирлиги дарсликлар нашрини режалаштириш ва ҳужжатлар бўлими бошлиғи Шомухтор Шоқосимович Шомансуровга мурожаат қилдик.

— Шомухтор Шоқосимович, суҳбатимиз асосан дарсликлар ҳақида, мактабларни улар билан таъминлаш хусусида боради. Дастлабки саволни нимадан бошлашимизни истайсиз?

— Бу ҳам маъқул савол. Келинг, таҳлил ва шарҳловга ўтишдан олдин энг зарур рақамлар хусусида фикрлашайлик. Жумҳуриятимизда ҳар йили етти тилда (ўзбек, тожик, қозоқ, қирғиз, туркман, рус, қорақалпоқ тиллари) таълим олиб борилади. Демак, мактабларни асосан шу тиллардаги дарсликлар билан таъминлаймиз. Бундан ташқари, махсус фан сифатида ўрганиладиган тиллар бор. Масалан, инглиз, немис, француз, ҳинд, араб тиллари ва ҳоказо. Бу ўқув фани учун ҳам болаларга дарслик, ўқитувчиларга методик қўлланма етказиб бериш бизнинг зиммамизда туради. Ҳозир республикамизда 4 миллион 800 минг ўқувчи ўқияпти. Шунингдек, бошқа республикаларда таълим ўзбек тилида олиб бориладиган мактаблар, синфлар бор.

Бизнинг ягона ва асосий вазифамиз ўқувчиларни дарслик билан, ўқитувчиларни методик қўлланмалар билан таъминлашдан иборат. Кўпинча матбуотда, йиғилишларда дарслик ва қўлланмалар ҳақида гапирилганида, албатта, юқори ташкилотнинг шаънига ҳам фикр билдирилади. Мухтасар қилиб айтганда, ана шу «юқори ташкилот» биз бўламиз.

— Мажлисларда айтилган гапларга, матбуотда билдириладиган фикрларга эътибор беришингиз тайин гап. Аммо ана шу гаплар сизларнинг амалий ишингизга таъсир қиладими?

— Матбуотда ёки мажлисда шаънимизга айтиладиган гапни муҳокама қиламиз. Маъқулларини режамизга киритамиз. Баъзан шаънимизга ноҳақ, асоссиз танқидлар ҳам билдирилади. Биз буни тушунмаслик оқибатига йўямиз. Қолаверса, ўзимизда ҳам айб бор. Яъни, амалга оширaётган ишларимизни халқ орасида мукаммал тарғибот қилолмаймиз.

— Мактабларга ҳар йили неча номда дарслик тарқатилади?

— «Ўқитувчи» нашриётидан ҳар йили 20 миллиондан ортиқ дарслик чиқади. 1-синфдан 12-синфгача 160 номда ўқув китоби олинади. Бу йил республика бўйича 7 тилда 140 номда 25 миллион нусха дарсликни жойларга етказдик.

— Бу китоб тўғри тақсимланса, менимча, ҳамма ўқувчи дарслик билан таъминланган бўлиши керак. Амалда эса аксарият ҳолни кўраяпмиз.

— Худди шу тақсимот масаласи ҳозирги кунда оқсаб турибди. Бўлмаса чиқарилаётган китоб сони ўқувчиларга етарли. Асосан мактаблар буюртма бериш ишлари билан шуғулланмайди. Биз эса ҳар йили газетада буюртма бланкаси ҳақида тўлиқ тушунча берамиз. Мактабларнинг нечта дарслик кераклигини ёзиб юборишларини сўраймиз. Натижа кутилгандек эмас. Оқибатда дарслик тақсимоти бузилиб бораверади. Масалан, бир мактабда 1992-93 ўқув йили учун китоблар яроқли, унга китоб керак эмас. Лекин бу мактаб яна 50-60 фоиз дарсликка буюртма бераверади. Бошқа бир мактабда эса дарсликлар яроқсиз, аммо буюртма берилмайди. Натижада ўқитувчи ва ўқувчилар дарслик йўқлигидан қийналиб юришади. Чалкашлик вужудга келади. Китоб қалашиб ётгани ҳолда болалар китобсиз юришади.

— Демак, бу ўринда дарслик етишмаётганининг сабаби мактабларнинг ўзида экан-да?

— Асосан мактаб директори, кутубхоначиси, халқ таълими бўлими ўқув методика кабинетидаги шу ишга масъул методист жавоб бериши керак. Шуни алоҳида айтиш кераккки, қаерда кадр яхши бўлса, қаерда буюртма бланкаси билан ишлаш қоидасига риоя қилинса, ўша ерда дарслик ва ўқув-методик қўлланмалар билан таъминлаш яхши аҳволда бўлади. Биз яқинда республиканинг айрим вилоятларида текшириш ўтказдик. Маълум бўлишича, кўпчилик мактабларда кутубхоначилар махсус мутахассисликка эга бўлмаган ҳолда шу соҳада ишлашяпти. Бу, ўв навбатида, ишнинг олға силжимаслигига, турли номутаносибликка олиб келаётир.

Жумҳуриятимизда дарслик ва қўлланма билан таъминлаш, буюртма бланка билан ишлаш борасида анчагина тажриба тўплаган мактаблар бор. Афсуски, уларнинг тажрибаси ўз вақтида оммалаштирилмаяпти.

Биз бошқа республикаларда ўзбек тилида ўқийдиган болаларни тўлиқ равишда ўзбек тилидаги китоблар билан таъминлаяпмиз. Шунингдек, улардан ҳам маълум тилда ўқитиладиган мактаблар учун махсус китоблар олаяпмиз. Шуни ишонч билан айтиш мумкинки, ҳозир республикамизда дарслик етарли. Фақат уни мактабларнинг ўзлари белгиланган муддатда сўраб олишлари керак. Баъзан бошқа тилда ўқиётган болалар учун дарслик йўқлигидан шикоят қилишади. Бунга мутлақо қўшилиб бўлмайди. Чунки дарслик бизда етарли. Ана шу шикоят аслида мактаб раҳбариятига қаратилиши керак.

— Шомухтор Шоқосимович, мана, болалар дарсликдан ташқари бадиий адабиёт ҳам ўқишади. Сизлар буни ҳам таъминот борасида назорат қилиб борасизми?

— Ҳа, назорат қилиб турамиз. Ҳозир республика бўйича ҳар бир болага 6 тадан бадиий адабиёт тўғри келади. Тўғрисини айтганда, бошқа республикаларга нисбатан бу жуда кам. Аммо шу камдан ҳам тўлиқ фойдаланилмайди. Демак, мактаб кутубхоналаридаги бадиий китоблар ҳар бир болага 6 тадан тўғри келиши лозим. Бир қатор мактабларда 2 тадан тўғри келяпти. Буни эса ниҳоятда қашшоқлик деб атамоқ керак.

Етишмовчиликнинг сабаби маълум. Бу ерда яна кутубхоначи ва мактаб раҳбариятини қоралашга тўғри келади. Чунки улар барча нашриётларнинг мавзуий режаларига биноан олдиндан буюртма беришлари лозим. Китоб кўп. Буюртмада қанча кўрсатилса, шунча олинаверади. Бизда аксинча ҳолатни кўриш мумкин. Ажратилган маблағдан фойдаланилмайди. Худди мактабларга китоб керак эмасдек. Буни эса ҳеч ким назорат қилмайди.

(Давоми 2-бетда).

ДАРСЛИКЛАР: МУАММО, ТАҲЛИЛ, ТАКЛИФ

(Боши 1-бетда).

Иккинчидан, нашриётларнинг мавзуий режалари битилган китобчалар савдода кўп бўла туриб, уни ҳеч ким олиб ўқимайди. Аслида бу режа битилган китоб буюртмачилар учун чиқарилади. Халқ таълими бўлими мутасаддилари, методист ҳеч бўлмаса шу масалаларни тарғибот қилиши керак. Ана шунда бадиий адабиёт омборларда чанг босиб ётмай эгасига етиб боради. Ана шунда мактаб кутубхоналари ҳувиллаб қолмайди, одамлар юқори ташкилотни эмас, китоб масаласидаги танқислик учун ўз раҳбарларини танқид қиладиган бўладилар.

— Ҳозир республикамизда олти ёшлиларни ўқитиш учун умумий шароит мукаммал ҳолда тайёр эмас. Шу сабабли олти ёшлилар синфи кескин камайтирилди. Бунинг натижасида етти ёшлилар синфи кўпайиб кетди. Китоблар эса олдиндан берилган буюртмалар асосида чоп этилади. Энди у олти ёшлиларга кўпайиб кетган бўлса, етти ёшлиларга камайиб кетади. Хўш, бу муаммо қандай ҳал қилиняпти?

— 1992-93 ўқув йили учун 6-7 ёшлиларга ягона дастур асосида сабоқ бериш масаласи кўриб чиқилди. Бизнингча, шу билан янги йилда ва ҳозир ҳам китоб масаласида номутаносиблик бўлмас...

Ҳозир ўқув-методика маркази томонидан тўрт йиллик бошланғич таълим дастуридан уч йиллик бошланғич синфларда фойдаланиб туриш ҳақида махсус хат тайёрланди ва жойларга юборилди. Шу билан мазкур муаммо вақтинча маълум даражада ҳал этилди, деса бўлади.

— Энди ҳозирги энг долзарб, кўпчиликни қизиқтирган муаммони ўртага ташламоқчиман. У ҳам бўлса... дарсликларни сотувга чиқариш мумкинми? Ахир, бу билан ўқитувчи-ўқувчиларга ҳам, ота-оналарга ҳам анчагина қулайлик туғдирган бўлардик?

— Қани энди бунинг имкони бўлса, ҳар томонлама қулай бўларди-да. Афсуски, бахтга қарши қоғоз йўқ, полиграфик имкониятлар чекланган. Аммо, шуни алоҳида айтишни истайман... дарсликларни сотувга чиқаришга биз ҳам иккала қўлимизни кўтариб тарафдор бўламиз. Ҳарҳолда, битта муаммо ҳал этиларди.

Ҳозир, дейлик, нашриёт бир йилда 80 номда 21 миллион нусха китоб чиқараётган бўлса, агар сотувга қўйиладиган бўлса, бу рақам икки-уч баравар кўпайиши керак. Эсингизда бўлса, биз битта китобни тўрт йил тутамиз, дегандик. Бунинг сабаби ҳам айнан шу ердан чиқади. Яъни, қоғоз етишмайди. Ҳукумат болаларга бепул китоб беришдан моддий зарар кўради. Аммо ўқувчиларни дарслик билан таъминлаш мақсадида, зарар эвазига бўлса ҳам сотувга чиқармасликка мажбур. Ҳозир эса қоғоз қиммат ва етишмаслиги сабабли шундоқ ҳам кам китоб олаяпмиз. Айтайлик, режа бўйича 4 минг китоб юборилиши зарур бўлса, ана шу чекланганлик эвазига биз 1600 та китобдан фойдаланяпмиз. Аҳволнинг қанчалик қийин эканлигини тасаввур этаётган бўлсангиз керак. Ҳозир китоб тўрт марта узлуксиз фойдаланиляпти, агар у сотувга чиқарилса, бир марта фойдаланилади. У сотувга чиқарилган тақдирда ҳам ота-оналар фойда кўрмайди. Чунки дарсликларнинг таннархини амалдагига нисбатан хийла арзонлаштиришга тўғри келаверади.

Ҳозир бошланғич синфларда тўрт йиллик ягона таълим асосида ўқитишга ўтиш натижасида уч йиллик бошланғич синфлар учун нашр қилиб келинган 21 номдаги 3 миллион нусха китоб заҳирада бўлиб қолаяпти. Агар бу заҳирадаги қоғоз ва полиграфия имкониятлари тўрт йиллик бошланғич таълим ўқувчилари дарслигига сарфланса, унда шу бошланғичлар учун 160 фоиз ўрнига ҳар йили тўлиқ ўқувчилар контингентига мўлжаллаб китоб нашр қилиш имкони туғилади. Бу билан кўп йиллардан буён тўпланиб қолган муаммони ҳал этиш мумкин. Бу — «Ўқитувчи» нашриёти мутасаддиларига ҳавола.

— Қоғоз нархи ошгандан кейин китобнинг ҳам нархи ошади. Бу, ўз навбатида, дарсликлар нархига ҳам таъсир қилса керак? Хўш, дарсликлар нархи вақти келиб фалон пул бўлганда ҳам бепул чиқарилаверадими ёки бозор иқтисодига ўтиш шароити билан бу борада ўзгаришлар бўладими?

— Фикрингизга тушундим. Китобни аслида пулли қилиш керак экан, ана шунда у қадрланган бўларди. Ҳозир у айнан бепуллиги учун қадрсиздир.

Китобга тўланадиган ҳақ ҳар қандай шароитда ҳам давлат бюджетидан олинади. Демак, бозор иқтисодига ўтилиши муносабати билан дарсликнинг нархи ошиши ўқувчи шахсига оғирлик туширмайди.

Эътибор беринг, авваллари дарсликлар қандайдир тийинларга сотиларди. Ҳозир уларнинг нархи уч мартага кўпайди. Аввал қоғознинг бир тонна нархи минг сўмга ҳам бормасди. Янги йилдан у тахминан беш-ўн мартага ошаяпти. Шу қаторда, полиграфик материаллар, китобга сарфланадиган ишчи кучи нархи ҳам ошаяпти. Энди, шундай экан, китоб нархи ҳам кўп мартага кўпаяди. Хўш, ўқувчи бу дарсликни 8-10 сўмга сотиб оладими? Сезиб турибсизки, бу ерда сотиш масаласи ўз-ўзидан тушиб қолади.

Биз бу йил навбатдаги ўқув йили учун дарслик ва ўқув-методик қўлланмаларга атаб 14 миллион сўм белгилаган эдик. Нарх ошиши билан бу рақам аввал 51 миллионга, кейин 255 миллионга чиқди. Бу ҳақда тегишли органларга ҳисоб-китоб тавсия этилди. Бу пулларнинг ҳаммаси давлат бюджетидан олинади.

— Давр ўзгаряпти. Воқеа-ҳодисалар шиддати китоб ёзаётган муаллифларни жуда иккилантириб қўйяпти. Яқинда бир танишим ўзи ёзган дарсликдан бир йил ўтганидан кейин воз кечганини, энди уни мутлақо бошқа тартибда ёзаётганини айтди. Бу гап кўпроқ даврга тааллуқли бўлса керак? Яъни дарсликларни янгилашда келажак воқеалари инобатга олиняптими? Ахир улар орадан ҳеч вақт ўтмай эскирмаслиги керак-ку. Шундай эмасми?

— Ҳа, давр шиддат билан ўзгаряпти. Бу ўзгаришлар бизнинг олдимизга ақлга сиғмас даражада муаммоларни кўндаланг қиляпти. Қийинчиликлар ҳар қадамда бор. Дарсликларимиз тез ва ёвлик эскириб қоляпти. Сабаб: битта дарсликни тузиб чиқиш, уни нашриёт чиғириқлари, босмахона цехларидан ўтказиш учун йиллар керак. Бир қатор китоблар тайёр ҳолда, аммо давр ўзгариши билан улар босмахона остонасида тўхтатиб турилибди. Масалан, 3-синф ўқиш китобининг талабга жавоб берадигани ҳозир амалда йўқ. Бу 1991 йили нашр қилинмаяпти. Бундан кейин ҳам хавф остида қолади. Сабаби, у чиқмасдан туриб эскириб боряпти. Муаллифлар бу китобни қайта ишлашга ўтиришди. Жамиятшунослик, тарих, жуғрофия каби фанлар масаласи ҳам оғир. Бу китоблар зудлик билан, масалага атрофлича, холис ёндошилиб қайта ишланиши керак.

Бу йил «Ўқитувчи» нашриёти 21 та китобни қайтариб, муаллифларга қайта ишлаш учун берди. Бу иш ҳали яна давом этади. Ана шундай кўрсаткичлар мактабларда дарслик етишмовчилигига олиб келиши шубҳасиз.

Ҳозирги дарсликнинг ўзгариши давр билан боғлиқ. Энди улар сиёсатдан, партиявийликдан озод этиляпти. Эътибор берган бўлсангиз, биз «бу яхши», «бу ёмон» иборасини жуда кўп ишлатардик. Бу — нотўғридир. Ахир, биз ёмон деган одамлар, воқеалар, сиёсатлар ҳозир яхши бўлиб чиқаяпти-ку. Ёки яхши деганимиз ёмон бўлиб чиқаяпти. Демак, дарслик ёзишда сиёсатга аралашмаслик, Толстойона йўл тутиб, ҳар кимга баҳо беравермаслик керак экан. Биз бирор киши ёки воқеани шундай ёритишимиз керакки, унга одамлар, дарс жараёнида ўқувчи-ўқитувчи холис баҳо берсин. Демак, дарсликда сиёсат, давлат иши, қаҳрамонлар меъёрида тилга олинсин, аммо ҳар қачон ҳам холислик, объективлик, қаёққадир ён босиб кетмаслик асос бўлиши керак. Ана шунда дарслик қисқа вақтда эскирмайди.

— Сизнинг яқинда Сирдарё вилоятида бўлиб қайтганингиздан хабардорман. Қўлимдаги маълумотномага қараганда, беш кун давомида Оқолтин, Гулистон ноҳиялари, қатор шаҳарлар халқ таълими бўлимлари ва улар раҳбарлик қилаётган мактаблар, ўқитувчи ва ўқувчиларни дарсликлар, бадиий ва методик адабиётлар билан таъминлаш даражаси таҳлил қилинган. Ана шу текшириш натижалари ҳақида ҳам тўхталиб ўтсангиз.

— Вилоятда ишлар дуруст. Муҳими — ҳамма халқ таълими бўлимларида мактаб дарсликлари фонди билан шуғулланувчи методист штати бор. Вилоят халқ таълими бошқармаси ноҳияларни дарслик билан таъминланганлик масаласини ўрганяпти. Дарсликлар масаласидаги номутаносибликлар аста-секин бартараф қилиняпти.

Афсуски, камчиликлар ҳам жуда кўп аниқланди. Масалан, Оқолтин ноҳиясида бўлиб, 17 та мактабни ўргандик. 14 та мактабда ўқувчиларни дарслик билан таъминлаш масаласи жуда чатоқ. Бунинг асосий сабаби ноҳия халқ таълими раҳбарларининг дарсликлар таъминоти каби муҳим ишга эътиборсизлик билан қараши, мутахассис кадрлар танлаш ва улар билан иш олиб бормаслик натижасида мактабларда ишлаб турган кутубхоначиларнинг 23 нафаридан 3 нафари кутубхоначилик мутахассисига эга, 10 киши бир йилдан кам ишлаётган кадрлардир. Халқ таълими бўлимида мактаблардан дарслик учун буюртма талаб, қилинмайди, лимитлар ажратишда ҳам мактаблар талабидан келиб чиқилмайди. Натижада бир мактабда дарслик етишмайди, бошқасида ортиб ётибди. Методик кабинет ҳатто вазирлик томонидан ўқув йили бошланмасидан аввал барча мактабларга етказиш учун юборган ўзбек, рус, қозоқ тилларида ўқитиладиган мактабларга мўлжаллаб 1991/92 ўқув йилида қўлланиладиган дарслик ва методик қўлланмалар рўйхатини биронта ҳам мактабга етказмаган.

Халқ таълими бўлими томонидан мактабларга методик ёрдамнинг йўқлиги туфайли ноҳиядаги саккизта мактабда бешта фандан 1991 йилда янги олинган дарсликлар мактаб кутубхонасида бўлатуриб, ўқитувчилар жамоаси эски дастур, эски дарсликлар билан ўқувчиларга сабоқ бермоқда. Ёки 16-мактабнинг кутубхоначиси олий маълумотли рус тили ўқитувчиси бўлатуриб, 1989 йилда янги дастур асосида нашр бўлган дарслик чоп қилинганига қарамай, мана, уч йилдирки, 8-синф ўқувчиларига эски дарсликдан таълим бериб келади. Мактаб кутубхоналари учун бадиий ва методик адабиётларга на ноҳия метод кабинети томонидан, на мактаблар томонидан буюртма берилмайди.

Вилоятдаги мактабларда ўқитувчи ва ўқувчилар билан учрашувимиз мавзусидан бири жуғрофия, тарих фанларидан ўқув атласлари, контур карталар йўқлигидан шикоят қилдилар. Афсуслар бўлсинки, вилоят китоб омборхонасида минг-минглаб нусхада ўқув атласлари, контур карталар эгасига ета олмай зор ётибди. Ваҳоланки, вилоят халқ таълими бошқармаси 1992 йил учун ўқув атласлари ва контур карталарга (5-11-синфларда 70 мингдан ортиқ ўқувчи бўлатуриб) бу сафар ҳам 11-12 минг нусхада буюртма берган.

Очиғини айтганда, биз камгина санаб ўтган бу каби ютуқ ва камчиликлар, нуқсонлар республикамиздаги кўпгина вилоят, ноҳия халқ таълими бўлими ва бошқармаларига, мактабларга хосдир. Улар ҳозирдан ана шундай қўпол хато-камчиликларни тузатишга киришмоқлари даркор. Биз Сирдарё вилоятида аниқланган барча нуқсонларни тузатиш учун шу сафарнинг ўзидаёқ қатъий чора-тадбирлар белгилаб қайтдик, ходимларга тегишли тавсия ва маслаҳатлар бердик.

— Ҳозир мактабларда айрим фанлардан дарслик, ўқув-методик қўлланмалар йўқ ҳисоби. Борлари эса аллақачон ҳам маънавий, ҳам мухтасар мазмунан эскириб бўлган. Хўш, ўқитувчи-ўқувчилар энди қандай йўл тутмоқлари лозим?

— Биз учрашувларга борганимизда ўқитувчиларнинг мавзу, режа, дастур бор, аммо дарслик йўқ. Биз қандай дарслик ўтамиз? — деган саволларига бот-бот дуч келамиз. Бу хусусдаги фикрларни педагогик матбуотда ҳам кўп ўқиймиз. Сирасини айтганда, дарслик ўқитувчи учун эмас, балки ўқувчига мослаб чиқарилади. Ўқитувчи эса бир мавзуни олганидан кейин шу мавзу бўйича қизиқарли дарс ўтиш мақсадида изланиши даркор. Унинг учун олимларнинг қўша-қўша китоблари, методик ва илмий қўлланмалар бор. Мен шахсан ўқитувчининг фақат дарсликка суяниб машғулот ўтишини кескин қоралайман.

Ҳозирги кун ўқитувчиси аввало ижодкор бўлиши, машғулотга ижодий ёндошмоғи лозим. Ҳар қандай ўқитувчининг ҳам ижодийлик мезони ҳозирги давр танқислиги, китоб етишмовчилиги пайтида нечоғли қизиқарли машғулот ўта олиши билан ўлчанади.

Ўқувчилар эса ҳозир «борига барака» деганларидек, қўлларида мавжуд дарсликлардан фойдаланиб туришлари лозим. Ўқитувчи ҳам, ўқувчи ҳам мавзуни таҳлил этишда матбуотда эълон қилинаётган материаллардан фойдаланишса, дарснинг долзарблиги, ҳозиржавоблиги ошади. Хуллас, муаллим қанчалик ижодкор эканлигини ҳозирги етишмовчилик, тиғиз паллада кўрсатмоғи, шу билан етилиб қолган муаммони бир оз юмшатиши лозим ва мумкин.

Суҳбат тафсилотларини махсус мухбиримиз Аваз ҲАЙДАРОВ оққа кўчирди.

Биринчи тоифали ўқитувчи Зуҳра Йўлдошева Чиноз шаҳридаги 40-мактабда 15 йилдирки ёш авлодга инглиз тили фанидан дарс бериб келади.

Суратда: З. Йўлдошева 6-синфда дарс ўтмоқда.

А. ЧАПЛИГИНА тасвири.

Муаллим мутолааси

ДАВРЛАШТИРИШ — ЖИДДИЙ МАСАЛА

Қўлимиздаги янги дастур — лойиҳа шу пайтгача яратилган дастурлардан тубдан фарқ қилади. Биз 60—70 йил давомида адабиётни, барча фанлар сингари, марксча-ленинча методология, коммунистик партия йўл-йўриқлари асосида «ўқитиб» келдик. Адабиёт тарихини даврлаштиришда марксча-ленинча методология қўлимиздаги «ўткир қурол» эди. Марксча-ленинча методология динни инкор қиларди: дин давлатдан ажратиб ташланганди. Шарқ мусулмон адабиёти, санъатини ислом динисиз, Қуръони шарифсиз, муқаддас ҳадисларсиз тушуниш, англаш зинҳор мумкин эмас эди. 60—70 йил давомида адабиёт ўқитишни «бир амаллаб» келдик. Натижада ўқувчиларнинг адабиётдан ихлоси қайтди, буюк санъаткорлар ижодини эснаб-эснаб эшитди, машҳур асарлардаги қаҳрамонлар устидан куладиган одат чиқарди. Хўш, бу номаъқулчилик учун ўқувчини айблаш, ўқитувчини гуноҳкор қилиш, чала-чулпа дарсликлар яратганларни ёмон отлиқ қилиш керакмиди? Машҳур мусулмон шоирлари ижодидан динга қарши фикрларни синчиклаб қидирдик, мақсадимизга эришиш учун асарларни бузиб-ёриб баҳоладик, талқин қилдик. Шарқ санъатшунослиги, адабиётшунослигида баҳолаш илми, талқин назарияси теран ишланган эди. Янги шўро адабиётшунослиги баҳолаш, талқин илмларини айқаш-уйқаш қилиб юборди.

Янги дастур-лойиҳада марксча-ленинча методология, синфийлик, партиявийлик, социалистик реализм деган ибора, атамалар йўқ. Лекин, ўрганган кўнгил... деганларидай, даврлаштиришда, хусусан, шўро адабиётини қисмларга ажратишда эскича назарий қарашлар таъсири бўлганлиги сезилади. Ҳозирги даврлаштиришдаги янгиликлар нималардан иборат? Аввалари «Энг қадимги адабиёт» дейилганда эрамизнинг IV—V асрларидан то эрамизнинг X асригача бўлган муҳлат қамраб олинарди. Муҳими, энг қадимги адабиётни ўрганишга ҳали жиддий киришилмаганлиги сазилиб турарди. Қаҳрамонлик афсоналари, «Авесто»дан ўрин олган бадиий лавҳалар, Маҳмуд Қошғарийнинг машҳур «Девону луғатит турк» асарига киритилган лирик шеърлар, меҳнат қўшиқлари — энг қадимги адабиёт намунаси сифатида бериларди. Ҳозир энг қадимги адабиёт бўйича қизиқарли тадқиқотлар олиб борилганлиги маълум. Ўрта Осиё мавзуси Ғарб антик адабиётида; Искандар ҳақидаги асарлар, шоҳ образи эволюцияси: элимизнинг Ўрта Осиё халқлари маданиятига таъсири; қадимги битиклар, жанрлар, шеър тузилиши сингари масалаларда жиддий ишлар юлиб борилди. Энг қадимги адабиёт қиёфаси анча ёрқинлашиб қолди. Янги дастур-лойиҳа муаллифлари энг қадимги адабиётдан икки асрни ажратганлари, VIII—XII асрни яхлит бир давр қилиб олганлари кўзга дарҳол ташланади. VIII—XII аср Ўрта Осиё халқлари тарихида муҳим аҳамиятга эга. Бу даврда Ўрта Осиё халқи араб истилочиларига қарши курашди. Араблар Ўрта Осиёни босиб олиш билан чекланмадилар, улар халқнинг қалбини, руҳини эгаллашга киришдилар. Ўрта Осиё араблар истибдодидан қутилди. Лекин халқ араб ёзуви, араблар олиб келган динга мангу боғланиб қолди. Ислом дини халқ руҳига, яшаш тарзига, воқеаларни идрок этиши, баҳолашига таъсир этди. Араб истилоси тугар-тугамас Ўрта Осиёда руҳий-маданий урфоний-маънавий кўтарилиш юз берди. Дастур-лойиҳада ижтимоий-сиёсий ҳаёт, ислом дини, Қуръони карим, ҳадислар, тасаввуф, қомусий олимлар, диний-дунёвий асарлар ҳақида маълумот берилганки, бу ҳол янгича тафаккурнинг самарасидир. Шарқ-мусулмон маданияти, адабиёти, фалсафаси, санъатини ислом динидан ташқарида англаш, баҳолаш, талқин қилиш амри маҳол. Менимча, бундан 70 йил аввал шарқ-мусулмон халқлари қўлидан тортиб олинган қудратли калит — ислом дини яна халққа қайтарилди. Биз ўтмиш адабиётимиз, фанимиз, санъатимизни энди ҳаққоний ўрганиш, баҳолаш имконига эга бўлдик.

Дастур муаллифлари XIII—XIV аср адабиётини; XV асрнинг 1 ярмини; XV асрнинг II ярми — XVI аср адабиётини; XVII—XVIII ва XIX асрнинг I ярми адабиётини, ниҳоят, XIX асрнинг II ярмини мумтоз адабиётимизнинг даврлари қилиб белгилаганлар. Бундай даврлаштиришга изоҳлар берилмаган. Айниқса, XV аср адабиётини икки мустақил давр қилиб олинишининг моҳияти қоронғу бўлиб қолган. XV асрнинг II ярми адабиётида Навоий ижоди асосий ўрин эгаллайди. Муаллифлар Навоий яшаган йилларни алоҳида кўрсатишни маъқул кўрганлар десак, XV асрнинг I ярмини алоҳида давр қилиб олишга нима сабаб бўлди? Бу даврни XIII—XIV асрлар адабиётига қўшиб юбориш мантиқан асосланган бўлмасмиди? Халқ тақдирида рўй берган ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар нуқтаи назаридан қараганда, XIX асрнинг II ярмини XX аср адабиётига қўшиб юбориш мантиқли бўларди. Дастур-лойиҳада даврларга ажратиш на асрлар принципига, на сулолалар ҳукмронлиги талабларига ва на, ҳатто, ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар моҳиятига боғланиб кетмайди. Муаллифлар тўғрими-баҳслими, барибир, даврлар адабиётини номлашлари жоиз эди. Номлашда нуқтаи назар, мақсад, концепция англашилган бўларди.

XX аср адабиёти даври яна беш майда-майда даврчага ажратилган. Беш даврча шўро адабиётидаги, аввалги дастурларимиздаги даврларга жуда ўхшаб кетади. Қизиғи шундаки, XX аср адабиёти даврларининг баъзилари номланган, учтаси йиллар бўйича ажратилган. Дастур муаллифлари ягона принципга риоя қилмаганлар. 1905—1916 йиллар адабиёти миллий уйғониш даври деб номланган. Масалага жиддийроқ қарасак, миллий уйғониш XIX асрнинг 80—90-йилларига тўғри келганини сезамиз. Аниқроғи, чоризм зулми ошгани сайин миллий уйғониш тезлаша борди.

Дастур-лойиҳада тасаввуф адабиёти намояндаларига ўрин ажратилгандай, яқин-яқинларгача «Феодал-сарой адабиёти вакили» ёрлиғини олиб юрган Аҳмад Табибий сингариларга ўрин берилган. Афсуски, дастурда Хусайний, Амирий, Феруз сингариларга ўрин ажратилмаган.

XX аср адабиёти деганда Камий, Партав, Мискин, Хислат, Таваллo, Нозимахоним Саидаҳмад қизи сингари шоирлар ижоди ҳам тушуниладики, улар ҳақида деярли ҳеч нарса дейилмайди.

Адабиёт тарихининг даврлари дейилганда ниҳоятда мўл хусусиятлар кўз ўнгимизда намоён бўлади. Дастурда кўрсатилган даврларнинг ҳаммаси учун муштарак белги халқнинг ижтимоий-сиёсий, маънавий-руҳий ҳаётидаги эврилишдир. Тарих тебранишлари мамлакат ҳаётида, халқ руҳиятида чуқур из қолдиради. «Аждодларимизнинг ғоят зиддиятли ўтмиш ҳаётида ҳаловат бўлмаган, — деб ёзади файласуф Ҳайдар Пўлатов «Ўзбек мафкураси» мақоласида. — Кўҳна тарихнинг гирдоби, беаёв тўлқинларида халқимиз не-не кечмишларни кўрмади. Бошқа халқлар каби улар ҳам мағлублик жабрини кўрдилар, ҳам ғолиблик гаштини сурдилар. Бу ерда эрон шоҳлари, юнон-македония императорлари, турк султони ва коганатлари, араб халифалари, мўғул хонлари, рус генераллари ва губернаторлари халқимизнинг миллий қаддини шафқатсизларча букишга, маданий меросимизни тугатишга, тилимизни сиқиб қўйишга уриндилар. ...Халқимиз қатъий сўзи ва бунёдкорлик меҳнати билан, ўткир қалами ва кескир қиличи билан ўз мустақиллигини, қадр-қимматини мардона сақлаб қолди» («Мулоқот» ойбитиги, 1991 йил, 6—сон, 4—бет). Ўзбек адабиёти тарихида эрон шоҳлари, юнон-македония императорлари, араб истилочилари, мўғул босқинчилари, рус чоризми босқини алоҳида-алоҳида даврлар қилиб олинган.

Адабиёт даврларида яна бир хусусият аниқ сезилади. Бадиий адабиёт тарих, мантиқ фанларидан кескин фарқ қилади. Бадиий адабиётда тарихий шахс номи-насаби сақланиб қолиши мумкину, аммо унинг тийнати (характери) бутунлай бошқача талқин этилиши мумкин. Тарихда Искандар босқинчи, қаттиққўл подшо бўлган. Аммо Низомий Ганжавий уни адолатпеша, Алишер Навоий донишманд қилиб тасвирлашган. Бадиий адабиётни шоҳлар, саркардалар, ҳоқону аскарлар эмас, инсон қалби, тийнати қизиқтиради. Улуғбекни руҳий қийноқлар чоғида акс эттириш, Ҳиндистонни забт этган Бобурни бахтсиз инсон сифатида кўрсатиш адабиётга хос хусусият. Хуллас, бадиий адабиёт тарих ҳақиқатини бадиият, санъат қонуниятларига бўйсундиради.

(Давоми 3-бетда).

ИНСОН ВА ЖАМИЯТ

Инқилобий зўравонликнинг аҳамияти ҳақида. Инқилобий зўравонликнинг ижтимоий-тарихий ривожланишдаги аҳамияти: унинг мақбуллиги, чегаралари, шакллари, умуминсоний нуқтаи назардан унга бериладиган баҳо масаласи марксизм таълимотининг шундай бандларидан биридирки, ҳозир бу масала кўп жиҳатдан қайта идрок этиб чиқилмоқда.

Юқорида гап ҳар қандай зўравонликни истисно этадиган ижтимоий адолат жамияти бўлмиш коммунизм ҳақидаги марксча тасаввурлар ҳақида борган эди. Бироқ марксизм асосчиларининг фикрича, бу жамиятга эришиш йўли фақат социалистик инқилоб орқали, яъни ўткир синфий кураш даври орқали ўтади. Инқилобий зўравонлик муқаррар. Чунки буржуазия ҳокимиятини ихтиёрий равишда бермайди, пролетариат уни курашиб қўлга киритиши керак. Айни вақтда Маркс билан Энгельс инқилобий зўравонликни маънавий жиҳатдан ўринли деб ҳисоблар эдилар, чунки пролетар инқилоби ҳамиша меҳнаткашларга

(Боши ўтган сонларда).

мунтазам равишда асрлар давомида қилиб келинган зўравонликка бериладиган жавобдир. «Синфий кураш қандайдир жозибасиз ва қўпол бир нарса деб четга суриб қўйиладиган жойларда социализмнинг асоси тариқасида фақат «адолат» тўғрисидаги қуруқ сафсаталаргина қолади» (Асарлар, 19-том, 173-бет).

Шу билан бирга марксизм асосчилари инқилобий зўравонликнинг «қонунийлиги»ни таъкидласалар ҳам, унинг ҳаддан ошувига, «беҳуда шафқатсизлигига» қаттиқ қарши чиққан эдилар «Тинч ташвиқот мақсадга тўғри йўл билан тезроқ элтадиган жойларда исён кўтариш телбалик бўлур эди» (Асарлар, 17-том, 635-бет). Ишчилар синфи, агар вазият имкон берса, синфий кураш жуда оқилона ва инсоний йўл билан ўта оладиган вазиятни вужудга келтиришга интилади, деб таъкидлаган эди Маркс.

Аммо Маркс билан Энгельс, ҳатто олижаноб мақсад йўлида бўлса ҳам, зўравонлик ҳаракатларига шу қадар катта аҳамият бериб, тўғри иш қилдиларми. Ўзгартишларни зўрлик, қатағонлар, давлат миқёсида турли-туман чеклашлардан фойдаланишдан бошлаш орқали порлоқ одилона дунёни барпо этиб бўладими. Умуман бундай воситалардан фойдаланганда мақсаднинг алмашинуви содир бўлмайдими. XX аср тарихининг, айниқса, мамлакатимиздаги аянчли воқеалари шу уқубатли саволларга қайта-қайта мурожаат этишга мажбур қилади.

XIX асрнинг охири — XX асрнинг бошларида вужудга келган турли ижтимоий-сиёсий йўналишлар ва ғоявий оқимлар марксизмни янги тарихий шароитда қўллашга урина бошладилар. Бу ишда улар, аввало, инқилобий зўравонликка йўл қўйиш мумкинлиги ва мақсадга мувофиқлиги масалада бир-бирларидан мутлақо фарқ қилдилар. У ҳақда келгуси параграфда гап боради.

Саволлар ва топшириқлар

1. Марксизм асосчилари капитализм ҳалокати муқаррарлигини қандай асослаб бердилар. Бунда улар қайси аниқ тарихий мисолларга таяндилар. Сизнинг фикрингизча, улар капитализмга баҳо беришда ва унинг келажагини тахмин қилишда қайси масалаларда ҳақ бўлдилар-у, қайси масалаларда хато қилдилар.

2. Энгельснинг фикрича, марксизмнинг иккинчи буюк кашфиёти нимадан иборат бўлди. Қўшимча қиймат назариясининг асосий қоидаларини сўзлаб беринг.

3. Маркс билан Энгельс тарихда пролетариатга қандай роль ажратдилар. Улар ўз фикрларини қандай асослаб бердилар.

4. Синфий жамиятда холис ижтимоий фан бўлиши мумкин эмас, деган хулосага қўшиласизми. Ўз нуқтаи назарингизни асослаб беринг.

5. Марксизм классикларининг социализм ва коммунизм ҳақидаги тасаввурлари қандай эди. Утопиячи социалистларнинг ғоялари уларга таъсир қилдими. Бу нарса қандай ифодаланди.

6. Бизнинг давримизда инқилобий зўравонликнинг аҳамияти ҳақидаги масала шу қадар ўткир тус олганининг сабаби нима.

5. Марксизмнинг тарихий тақдири

(XX асрда марксизм таълимотининг ривожланиши)

Марксизм таълимотининг Маркс вафотидан кейинги тарихий тури ва туси жиҳатидан жуда хилма-хил бўлди. XIX асрнинг охирларида таъсирли ғоявий оқим бўлиб қолган марксизм ўз байроғи остига тобора янги-янги тарафдорларни тўплади. Унда бир неча йўналиш пайдо бўлди. Турли йўналишларнинг тарафдорлари марксизм ғоялари ва қоидаларини ҳар хил талқин этиб, уларни ортирилган тарихий тажриба нуқтаи назаридан қайта идрок эта бошладилар. Ғарбий Европа социал-демократиясида Э. Бернштейн бошчилигидаги ревизионистлар, К. Каутский тарафдорларидан иборат «қоидаларнинг соқчилари», Россияда Ленин бошчилигидаги большевиклар, шунингдек, аслида Ғарбий Европа социалистларининг фикрларига қўшилган меньшевиклар (Г. Плеханов, Ю. Мартов ва бошқалар) ҳам шулар жумласига киради.

Маркс битта, «марксчилар» кўп. Марксизм турли, баъзан эса турли оқимларга бўлиниб кетганининг сабаби нима. Ҳозирги замон тадқиқотчилари таълимотнинг ўзи хилма-хиллигини бунинг сабабларидан бири деб билмоқдалар. У умуман яхлит бир таълимот бўлса ҳам, аммо бирмунча мустақил қисмларни (сиёсий иқтисодни, фалсафани, социализм назариясини) ўз ичига олади. Улардан ҳар бирининг доирасида бир талай масалалар борки, муаллифларнинг ўзлари бу масалаларни тадқиқ қилиб, кўпинча ўз ижодининг турли даврларида ҳар хил хулосаларга келганлар (масалан, «Коммунистик партия манифести»нинг айрим қоидаларини Энгельснинг 90-йилларда айтган фикрларига таққослаш кифоя). Бир қанча тадқиқотчилар марксизм назариясининг ўзидаги баъзи зиддиятларга эътиборни қаратмоқдалар. Чунончи, марксизм асосчилари «казарма коммунизми»га қарши чиқиш билан бирга пролетариат сиёсий ҳокимиятни қўлга олгандан кейин амалга ошириши керак бўлган шундай чораларни таклиф қилганларки, бу чоралар маълум шароитларда айни мана шундай социализмга: хусусий мулкчиликни тугатишга, ҳамма нарсани ёппасига давлат ихтиёрига олишга, халқ хўжалигини бир марказдан давлат қўли билан бошқаришга олиб бориши мумкин эди.

Бошқача қилиб айтганда, марксизм таълимотининг ўзи мураккаб, ҳаракатчан, очиқ таълимот бўлиб, у бошқача тарихий шароитларда турли талқин этиш эҳтимолини истисно қилмайди.

Бундан ташқари марксизмнинг кенг ёйила бошлаши шароитида унинг айрим қоидалари ўзгартирилиши, соддалаштирилиши, баъзан эса ақидага айлантирилиши, қандайдир мутлақ қонун қилиб қўйилиши эҳтимолдан холи эмас эди. Энгельс умрининг охирида ташвишланиб қайд этганидек, Маркс асарлари ва ёзишмаларининг айрим ўринларини баъзи инқилобчилар «бамисоли дуойи фотиҳа каби ёдлаб олиб, баланд овоз билан такрорлайвериладиган ақидалар мажмуи» деб талқин қила бошлаган эдилар. (К. Маркс, Ф. Энгельс, Асарлар, 38-том, 82-бет). Бироқ ҳар ҳолда, муҳими бошқа ёқда эди. XIX—XX асрлар маррасида тарихий воқеликнинг ўзида чуқур ўзгаришлар содир бўлди.

(Давоми бор).

ЗУЛМАТДА ҚОЛГАН ЗИЁ

Исломжон ТУРСУНОВ, Ҳайдарали УЗОҚОВ

Шундай қилиб, М. Рамзи А. Икромовнинг «жиноий иши» бўйича 34 киши қамоққа олинди. Рамзи А. Икромов фаолияти билан боғлиқ бўлган «Миллий иттиҳод», «Миллий истиқлол» ва «Чиғатой гурунги» ташкилотларининг аъзолари советларга қарши энг хавфли кишилар сирасига киритилиб, қуйидаги адолатпарвар, мустақиллик учун бетиним курашганлар — 30-йилларнинг довюрак зиёлилари сифатида рўйхатга олинди ва аёвсиз қатағон қилинди. Абдулҳай Тожиев, Қаюм Рамазонов, Акбар Исмоилов, Анқабой Худойбахтиев, Ғулом Ёқубов, Абдулҳамид Сулаймонов (Чўлпон), Босит Қориев, Мирмуҳсин Шермуҳамедов, Нишонбек Мавлонбеков, Давлат Ризаев, Саъдулла Турсунхўжаев, Абдулла Тошмуҳамедов, Муҳиддин Эрматов, Ғанихон Ҳамидхонов, Акмал Икромов, Зиё Гимадиев, Қосим Сорокин, Аъзам Аюпов, Мўмин Усмонов, Фитрат каби 34 киши асоссиз йўқ қилинди. (Ўша иш, 57-бет).

Рамзини отувга ҳукм этиш, уни мутлақо йўқ қилиш учун тўпланган материаллар етарли эмас эди. «Иш»ни янги-янги «материаллар» билан «тўйинтириш», «пишитиш» ўша давр дорилломон терговининг характерли хусусияти эди. Терговчининг ҳуқуқи «азроилнинг қамчиси» билан тенг эди. Ҳатто КГБнинг чиллакдек кичик бир терговчиси ҳам райком, райисполком, обком, облисполком, қўйингчи, партия ва совет ташкилоти раҳбарларидан ўзларини устун қўярди. Айтиш жоиз бўлса, «Бутун ҳокимият Советларга» эмас, бутун совет ижтимоий тузуми ана шу қонунбузар ва миллатчиларга эди. Бу кишилар қўлларидан келган жамики жиноятлар, азоб ва қийноқларни ишга солиб, не-не буюк инсонларга қирон келтиришмади, ахир!

Рамзи «иши» «мустаҳкамлаш» учун ўша 30-йилларда ўзининг «бир сўзлиги» билан бошқа терговчи-қонунбузарлардан фарқланувчи Матвеевга берилди. **(Матвеев Федор Николаевич, 1937 йилда НКВДнинг КГБси 4-бўлими бошлиғининг ўринбосари бўлиб ишлаган, 100 дан ортиқ зиёлининг отилишига «мададкор» бўлган. Матвеевнинг ўзи ҳам қамоққа маҳкум этилиб, охири 1952 йил, 12 октябрда ўлган (917657-иш, 103-бет).**

Матвеев 1937 йилнинг 24 ноябрь куни тергов камерасига Рамзи ва Сорокинни келтиртириб, уларни юзлаштирди.

Матвеев Сорокинга одатдаги ҳамма маҳбусга бериладиган савол билан мурожаат қилади:

— Ўтирган Маннон Рамзи аксилинқилобий миллатчилик ташкилотида бўлганми?

— Ҳа, бўлган.

Матвеев Рамзига юзланди:

— Сорокиннинг кўрсатмасини тасдиқлайсизми?

— Ҳа, тасдиқлайман. Мен ҳақиқатан ҳам А. Икромов бош бўлган аксилинқилобий миллатчилик ташкилотида бўлганман.

Матвеев Сорокинга қарайди.

— Аксилинқилобий миллатчилик ташкилоти сиз иштирок этгандан сўнг ўз фаолиятида қанақа амалий ишларни қилди?

— Бу ташкилотга мен аъзо бўлгач, у Ўзбекистон халқ хўжалигига ўта заракунандачилик ишларини олиб борди, айниқса, маориф соҳасига катта зарар етказди.

Матвеев Рамзига:

— Сорокин тўғри айтяптими?

— Ҳақиқатдан ҳам, бизнинг аксилинқилобий миллатчилик ташкилотимиз Совет ҳокимиятига қарши кураш олиб борди. Мақсадимиз Ўзбекистонни Совет Иттифоқидан ажратиб олиб, буржуа-демократик мустақил давлат тузишдан иборат эди. (Ўша иш, 61—62-бетлар).

Офарин! Рамзи шундай олижаноб мақсадларни амалга ошириш учун ҳар қандай жафоларга, қийноқларга бардош бериб қаддини баланд кўтарибди, ҳақ йўлида тик турибди. Лекин Маннон ака қалбини бир адолатсизлик, ноҳақлик ва бир-бирлари устидан нотўғри кўрсатмалар беришга таъсир ва тазйиқ ўтказишлар қийнар эди. Шу сабабли қийноқлар ва тазйиқлар негизидаги барча кўргазмалардан воз кечиб, судда бирontасини ҳам тан олмади. Бу «айблов»лар мутлақо асоссиз, исботланмаган «далил»лар эканлигини айтди. Бироқ бу адолат ҳайқириғи хўрознинг бемаҳал қичқириши билан тенг эди...

1938 йилнинг 27 апрели. Соат 17 дан 15 дақиқа оғган. СССР Олий суди ҳарбий коллегиясининг ёпиқ суди мажлиси бўлиб, бор-йўғи 15 дақиқа давом этган суд жараёнида М. Рамзи отувга ҳукм этилади.

Бироқ сўроқ ва қийноқлар, адолатсизликлардан қадди дол бўлган маҳбус 1937 йил 11 ноябрда Н. И. Ежов ва бир нусхасини Сталинга йўллаб, 2,5 саҳифали ариза ёзади. Минг афсуски, бу аризалар тегишли кишиларга етиб бориш ўрнига «дело»ларда қолиб кетди.

Мана, ўша аризадан парчаларни ўқинг.

«Мне тяжело вспомнить ту знаменательную дату, когда я был освобожден из-под стражи по решению великого вождя народов т. Сталина и Вашему. Это было в ноябре 1934 г. Сердце обливается кровью каждый раз, когда представляю себе то, что я показал в своем заявлении Икрамова, Таджиева, Каримова и себя в том числе, изобличенных ныне врагов народа, как стойких большевиков и отказался от начатого мною разоблачения еще в 1930 году...

Я был возмущен, когда меня вторично арестовали 18 августа этого года в городе Ростов-на-Дону и перевезли в Ташкент. Но вдумавшись в огромную важность нового этапа борьбы победившего социализм с гнусными действиями врагов народа всех мастей, я пришёл на правильный путь, на путь решительного разоблачения себя и других моих соучастников Икрамова, Каримова и т. п...

Прошу Вас вторично не привлечь к ответственности...» (ўша иш, 48—50-бетлар).

Атоқли ўзбек педагоги, ўз халқининг истиқлоли йўлида ҳам яширин, ҳам очиқ иш олиб борган Маннон Рамзи Абдуллаев отилиб кетди. Аммо уни йўқотган қонунбузарлар яшадилар. Улар ўзларининг қилган қуйидаги ноқонуний ишлари учун қонун олдида жавоб беришлари шарт эди.

НКВД Давлат ҳавфсизлиги комитетининг ҳужжат асрови (архиви)да сақланаётган мазкур «жиноий иш»нинг 78-саҳифасини очамиз. Агар айтиш жоиз бўлса, колхоз ва совхозларда мол фермалари ҳисоботи учун олдиндан нашрдан чиқариб қўйилган «график-лар»га ўхшаш, аниқроғи, худди ўшанинг ўзини эслатувчи СССР Олий суди Ҳарбий коллегиясининг суд ҳукми учун олдиндан тайёр нашрдан чиқарилган махсус «Приговор», «Постановление» сарлавҳаларида бланкаларга кўзимиз тушади.

Бунда бланканинг матнлар таркибида қолдирилган уч нуқталар ва очиқ қолдирилган жойларига одамлар исми ва фамилияси қўлда ёки машинкада ҳукмдан олдин ёки сўнг «отувга ҳукм этилсин, унга тегишли нарсалар мусодара қилинсин. Ҳукм зудлик билан ижро этилсин. Шикоятга ўрин йўқ» деган совуқ жумлалар тиркаб қўйилади. Ҳа, худди шундай.

Бор-йўғи 15 дақиқа давом этган ўша кунги суд жараёнидаги «одил» суд ҳукми Маннон Рамзи тақдирини ҳам олдиндан тайёрлаб қўйилган ҳукм бланкасига айнан шундай муҳрлаганди. Ўз халқининг истиқлоли, демократия, инсонийлик йўлида курашган атоқли ўзбек зиёлиси тақдирига бундай бефарқларча муносабатда бўлган судья Миляновский ҳукмга имзо чеккан; Романичев ва Преображенцев — суд аъзолари ва Юдин—секретари сифатида ўз «ҳукмлари»ни тасдиқлашган ва ўша 27 апрель куни Москвада бу ҳукм ижро этилиб, М. Рамзи отиб ташланди.

Ўз отасининг тақдири билан қизиқиб, Маннон аканинг қизи Турсун опа СССР Прокуратурасига 1956 йил 18 апрелда расмий ариза билан мурожаат қилади. 1957 йил 25 июндаги Туркистон Ҳарбий прокуратурасининг берган гувоҳномасига кўра, Акмал Икромов «иши» билан қатағон қилинганлар, жумладан, М. Рамзи ҳам тўла оқланганди.

Халқимизнинг истиқлоли йўлида астойдил курашган вакиллардан бири М. Рамзи, шарқшунос олим Шоислом Шомуҳамедов айтганидек, ўша давр ваҳшийлари, қилиғидан умрбод кулди. Шу сабабли мазкур мақолани педагог олимнинг қуйидаги сатрлари билан якунламоқчимиз:

Мустақиллик олға сурилар,
Фикру ишлар қайта қурилар.
Базъи жойда ишлар пачава,
Ишбошилик қилса бўрилар.

(Боши ўтган сонларда).

Дилфуза Орифжонова пойтахтимиздаги 90-мактабда ўзбек тили ва адабиётидан дарс беради. Унинг 25 йиллик меҳнати зое кетмади. Эндиликда у биринчи тоифали ўқитувчи, ҳамкасблари ва шогирдлари ўртасида обрў-эътибор қозонди. Шу мактабнинг немис тили ўқитувчиси Ф. Қосимова ҳам ёшларга сабоқ беришда Дилфуза опадан қолишмайди.

Тасвирларда: 90-ўрта мактабнинг илғор ўқитувчилари Ф. Қосимова ҳамда Д. Орифжоновалар.

А. ЧАПЛИГИНА сурати.

ЯХШИДАН БОҒ ҚОЛАДИ

Бугунги кунда умуминсоний қадриятларимиз қайта тикланиб, миллий урф-одатларимиз ҳаётда ўз ўрнини топмоқда. Одамлар янада кўпроқ меҳрга, эътиборга эҳтиёж сезишмоқда. Айниқса фахрийларга кўрсатилаётган ғамхўрликлар чексиздир. Бу борада яқинда Уйчи ноҳиясида ўзига хос тадбир ўтказилди.

Учрашувда узоқ йиллар таълим-тарбия ишини ривожлантиришга катта ҳисса қўшган муаллимлар — Долимжон Раззоқов, Турсунбой Бобомирзаев, Ҳасанбой Мадиёров, Муҳиддин Дадабоевлар жумҳурият Президентининг фармонлари асосида халқ таълими ходимларига берилаётган имтиёзлардан беҳад мамнун эканликларини таъкидлаб ўтдилар. Учрашувда ноҳия марказида «Ўқитувчилар боғи» ташкил этишга қарор қилинди. Бу ҳаракат хайрли мақсадларни кўзда тутади. Чунки ота-боболаримиз «яхшидан боғ қолади» деб бежиз айтмаганлар.

Б. ҚЎШМОНОВ.

Муаллим мутолааси

ДАВРЛАШТИРИШ — ЖИДДИЙ МАСАЛА

(Боши 2-бетда).

Адабиёт тарихи даврларида яна бир хусусият борки, у ҳақда алоҳида тўхталиш жоиз. Урушлар, жангу-жадаллар — фожиа. Лекин жанглар, босқинлар, ғолиблигу мағлубиятлардан кейин турли миллат кишилари ҳаёт мушкулликларини, қувончларини бирга баҳам кўрганлар. Байналмилаллик бадиий адабиётнинг энг қадимий, муҳим хусусиятларидан ҳисобланган. Буюк санъаткорлар асарларида турли миллат, элат намояндалари иштирок этади. Бу ерда Алишер Навоий ижоди ёрқин мисолдир. Фурқат ижодида ҳам рус, кашмири, ҳинду, уйғур сингари миллат вакиллари образи бор. Шундай қилиб, бадиий адабиёт инсонларни миллати, дини, амалмавқеига кўра эмас, шаклланган инсоний қадриятлар, эзгуликларга муносабатига кўра баҳолайди. Биз танишган даврлар адабиётида бу хусусият устиворлик қилади.

Давр — яхлит адабиёт тарихининг бўлаги. Лекин у тирик, жонли жараён. Ҳар бир даврнинг ичида антологик ҳаракат давом этади: қайсидир жараёнлар етакчилик қилади, адабий тамойиллар аро кураш сусаймайди. Муҳими, бугун етакчи бўлган хусусият аста-секин сўниб бориши, ўсиб бораётган янги йўналишга ўрин бўшатиши табиий. Бу ўринда мен ёш адабиётшунос Мусурмон Номозовнинг «Ўз даврида, ўз даврасида» мақоласидаги («Ўзбекистон адабиёти ва санъати» рўзномаси, 1991 йил, 8 ноябрь) «жадид адабиёти бағрида янги шўро адабиёти ривожланди, икки йўналиш ўртасида кураш давом этиб, комфирқа мафкураси ҳимоясидаги шўро адабиёти ютиб чиқди», деган фикрига қўшиламан. Жонли адабий жараёндаги ички курашлар асосан ташқаридан бўладиган таъсирларни инкор этади. Марксча методология ҳам жонли адабий жараёндаги ички курашларни тан олади. Лекин у масалани сиёсат томонига буриб юборади. Адабий ҳаётдаги жонли жараёнда замон талабларига жавоб берадиган, замондошлар майлини акс эттирадиган йўналишлар ғолиб келади. Прогрессив ёхуд реакцион, диний-мистик ёки феодал-сарой адабиёти сингари тушунчалар жонли жараён табиатига мос келмайди.

Адабиёт тарихининг даврларида юқорида айтиб ўтганларимизга ўхшаш яна кўплаб хусусиятлар намоён бўлиши мумкин. Ҳар бир давр адабиёти ўз устивор услуби, методи, қаҳрамонини танлаши ҳам мумкин.

Дастур-лойиҳа тузувчилар ўқитувчини фаол куч, ўқувчини фақат қабул қилувчи, истеъмолчи қилиб кўрсатганларки, бунга қўшилиб бўлмайди. Тўғри, ўқувчиларга мустақил ўқиш учун асарлар берилган, қандай ёзма ишлар битишликлари айтилган. Бу белгилар ўқувчи фаоллигини юзага чиқаради. Мен жиддий бир масалани тавсия этмоқчиман. Беш-олти йил давомида бадиий адабиёт билан танишган, гўзаллик билан ошно бўлган ўқувчида бадиий асарни мустақил баҳолаш, талқин қилиш майли пайдо бўлади. 11-синф адабиёт дастурига бадиий асарни баҳолаш назарияси ҳақида тушунча бериш жоиз. Шунингдек, талқин тарихи, назарияси масаласини ҳам 1—2 соат давомида ўқувчиларга ўргатишни мақсад қилиб қўйиш керак. Баҳолаш, талқин назарияси билан танишган ўқувчи истеъмолчидан яратувчига айланиш имкониятини олади. Биз умумтаълим мактаблари ўқувчиларини бу маънавий-руҳий неъматдан маҳрум этишимиз зинҳор мумкин эмас. Ҳис этяпман: айни вақтда ўқувчини пассив кучдан фаол яратувчига айлантириш бугуннинг вазифасидир. Биз мактаб дастурининг қийинлашиб кетишидан зинҳор чўчимаслигимиз жоиз. Биз ўн йиллар давомида ўқувчиларни дангасаликка одатлантириб қўйдик. Ўқувчи қанча қийналса, изланса, фанга нисбатан муҳаббати ошади.

Адабиёт тарихини ўқувчиларнинг севимли фанига айлантиришда куч-қувватимизни аямаслигимиз лозим. Гўзалликни чуқур ҳис эттан киши улкан ишларга чўчимасдан қўл уради, тўлақонли бўлиб шаклланади.

Абдуғафур РАСУЛОВ,
ТошДД доценти.

Адабиёт дастури лойиҳаси муҳокамада

МУКАММАЛЛИК САРИ ЯНА БИР ҚАДАМ

УШБУ ДАСТУР ЛОЙИҲАСИ «МАЪРИФАТ»НИНГ 1991 ЙИЛ 12 СЕНТЯБРДАН 12 ОКТЯБРГАЧА БЎЛГАН СОНЛАРИДА ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН.

Х. Муротхонова, Тошкент шаҳридаги 97-мактаб муаллимаси:

Дастурда берилган ўзбек адабиёти тарихи вакилларининг номи ва асарлари ўқувчиларни ўзбек халқининг ўтмиши, маданияти, адабиёти ва урф-одатлари билан таништиради. 5—8-синфларда халқ оғзаки ижоди намуналари, қардош халқлар адабиёти ҳамда ўзбек совет ёзувчи ва шоирларининг асарларидан берилган парчалар ўринли, бироқ ёзувчи ва шоирларнинг сони ниҳоятда кўпайиб кетган ва айрим жиҳатлар бир неча синфларда такрорланган.

Масалан: 5-синфда Ҳожа, Комил Хоразмий, Рабғузий, Аҳмад Яссавий, Юсуф Хос Ҳожиб, Асқад Мухтор, Садриддин Айний, Фирдавсий, 6-синфда Хўжаназар Ҳувайдо, Мужрим Обид, Огаҳий, Дилшоди Барно, Муҳаммад Солиҳ каби. Фурқатнинг «Сайдинг қўйбер сайёд» шеърини 9-синфга кўчириш керак. 7-синфда Аҳмад Табибий, Пиримқул Қодиров каби, Абдулла Қаҳҳорнинг «Ўғри» ҳикоясини 6-синфга, К. Яшиннинг «Инқилоб тонги» драмасини 8-синфга кўчириш лозим. 8-синфда Рауф Парфи, Амирий, Сидқий Хондайлиқий, Эркин Аъзамов каби, Бобораҳим Машраб эса фақат 9-синфда берилса. 5-6-7-синфлар учун ажратилган соатлар нотўғри тақсимланган. Масалан, 6-синфда Асқад Мухторга 1 соат, Шукруллога 1 соат, 7-синфда Маҳмурга 1 соат, Ҳамзага 2 соат, Зулфияга 2 соат, 8-синфда Шуҳратга 2 соат, Муҳаммад Солиҳга 1 соат берилган. Буларнинг ҳаммасига 1 соатдан қўшиш керак.

А. Неъматова, Тошкент шаҳридаги 223-мактаб ўқитувчиси:

Таассуфлар бўлсинки, адабиёт ўқитиш муаммолари билан шуғулланиб келаётган айрим мутахассислар мазкур лойиҳа хусусида баъзи эътирозлар билдирмоқдалар. Жумладан, «Маърифат»нинг 9 ноябрь сонида Низомий номидаги муаллимлар олий илмгоҳи ўзбек адабиёти ўқитиш методикаси кафедрасининг аъзолари томонидан эълон қилинган мақола бизни ҳайрон қолдирди. Албатта, мазкур дастур лойиҳаси юзасидан ҳар бир шахс ўз фикр-мулоҳазасини билдириши мумкин, бу — уларнинг ҳуқуқи. Бироқ билдириладиган эътирозлар чуқур асосланган, таълим жараёнида синалган, энг муҳими, адабиёт ўқитувчиларини ишонтира оладиган бўлиши лозим.

Шу нуқтаи назардан қаралса, юқорида эслатилган мақола бизни қаноатлантира олмади. Энг аввало шуни айтиш лозимки, юқоридаги ва унга ўхшаш мавзулар, яъни қўшиқнинг оғзаки ижодда «лирик тур» эканлиги, меҳнат қўшиқлари ана шу турга мансуб лирик жанр эканлиги, меҳнат қўшиқларининг эса халқимизнинг кундалик турмуши, меҳнат тарзи билан боғлиқлигини тушунтириш илмий жиҳатдан мураккаблик ҳисобланмайди.

А. Исломов, Олот ноҳиясидаги 14-мактаб ўқитувчиси:

5-синфда Ғафур Ғуломнинг «Сен етим эмассан» шеърини ўқиш ва таҳлил қилишга ажратилган 2 соат кўпайтирилиб, «Шум бола» қиссасидан олинган парчани ўрганишга берилса, болаларнинг ёшига мос тушган бўлур эди.

6-синфда ўрганиш кўзда тутилган Шермуҳаммад Муниснинг «Саводи таълим» (2 соат) рисоласи ҳам болаларнинг ёш хусусиятларига мос келмайди. Шунинг учун уни 9-синфда шоир ҳаёти ва ижоди ўрганилган пайтда, умумий тарзда ўрганиш кифоя қилади.

Шу синфда ўрганиш мўлжалланган Худойберди Тўхтабоевнинг «Қасоскорнинг олтин боши» романи ўртамиёна асар бўлганлиги сабабли, дастурга асос қилиб олинган мезон талабларига жавоб бермайди.

М. Ҳомидов, Шофиркон ноҳиясидаги 4-мактаб ўқитувчиси:

«Ушбу дастур бирмунча таҳрирга муҳтож. Менинг фикримча, қуйидагиларга эътибор берилса.

Биринчидан, 9-синф бўлимидаги VIII—XIV асрлар адабиёти обзор мавзуси учун икки соат вақт ажратилган. Хўш, икки соатда олти аср мобайнида рўй берган маданий, ижтимоий-сиёсий ҳаёт тўғрисида ўқувчига маълумот бериш мумкинми? Бу яна юзакичилик, саёзликка берилиш эмасми?

Иккинчидан, 10-синфда Фурқатнинг ҳаёти ва ижодий фаолияти учун 6 соат вақт берилган. Ҳолбуки, 7 та мавзуни олти соатда ўрганиш ўқитувчига эмас, балки ўқувчига мушкулдир. Бунинг учун шу синфдаги «Сайдинг қўйбер, сайёд» мусаддасини дастурдан олиш керак, чунки бу мавзуни ўрганиш учун 6-синфда икки соат берилган.

Учинчидан, Ғафур Ғуломнинг «Шум бола» асарини ўрганиш учун 11-синфда 4 соат вақт берилган. Энди бир оз фикр қилайлик. Бу асарни Ойбекнинг «Қутлуғ қон», «Улуғ йўл» романларини ўрганишдан кейин берилиши, менимча, 11-синф ўқувчилари ёшига муносиб эмас. Боиси, ўйлаб, мушоҳада юрита оладиган 11-синф ёшидаги ўқувчига мана шу асардаги айрим эпизодлар, яъни уйдан ёғ ва тухум ўғирлаб чиқиш, эшакни бўғизлаб қўйиш, ғассоллик қилиш, тандир ичида пойлаб ўтириш ва шунга ўхшаш каби ҳолатлар мос келмайди. Бу асар ўрнига халқ озодлиги йўлида курашган 5-синфда берилган «Тўмарис», «Широқ»ни ёки, Шайхзоданинг «Жалолиддин Мангуберди» драмасини киритиш мақсадга мувофиқ.

М. Абдураҳмонова, Жиззах ноҳиясидаги 30-мактаб ўқитувчиси:

Лойиҳа матни билан танишиб чиқиб, рости, анча мамнун бўлдим. Бу дастур аввалги лойиҳаларга нисбатан афзалликларга эга бўлибди. Ниҳоят, ўзбек ўқувчисини юксак дидли, пок ахлоқли, кенг дунёқарашли инсон қилиб тарбиялашга катта ҳисса қўшадиган кенг қамровли ўзбек адабиёти яратиладиган бўлибди-да, деган фикрга келдим.

Дастурда ўзбек адабиёти, жаҳон ва қардош халқлар адабиётининг кўзга кўринган намояндаларининг энг баркамол асарлари ўқувчиларнинг ёши, ақлий ривожланиши ва руҳий имкониятларини ҳисобга олган ҳолда ўргатиб бориш кўзда тутилган. Мен юқорида номларини санаб ўтган шоир ва ёзувчиларнинг энг сара асарларининг дастурга киритилиши мақсадга мувофиқ бўлибди.

Ҳар бир синфда халқ оғзаки ижоди, ўзбек адабиёти тарихи, XX аср ўзбек адабиёти, қардош халқлар ва жаҳон адабиёти дурдоналарини ўқитиш босқичма-босқич ўргатилиб бориши қувонарли ҳол. Ҳадис илми, асотирлар шу вақтгача мактабларда ўргатилмас эди. Тасаввуф ҳақида ҳам ўқувчилар биронбир маълумот ололмасдилар. Бу дастурда уларни ўргатишга ҳам алоҳида эътибор берилган.

Т. Рўзимбоев, Тўрткўл ноҳиясидаги «Коминтерн» мактаби ўқитувчиси:

«Дастурнинг тушунтириш хати ҳам адабиётнинг эстетик моҳиятдан келиб чиқиш кераклигини, уни «сўз санъати ёки санъат» сифатида ўрганиш кераклиги тасдиқланиб турибди. Шу пайтгача ғоялар ва воқеалар, образлар ҳақида айтардик-ку, сўз санъати, нутқ маданияти ҳақида кам гапирилар эди. Агар дастурдан чиқиб кетиб, ижодий иш қилсангиз, балога қолардингиз. Энди ҳаммасига имкон берилди, десак хато бўлмас.

Янги дастурни кўрган баъзи ўқитувчилар ваҳимага тушишлари ҳам ҳеч гап эмас. 5—7-синфларга берилган мавзулар ўқувчиларга оғирлик қилмасмикин, деган ўйга борамиз. Аммо У. Норматовнинг тушунтиришича, бу асарлардан танланган матнлар ўқувчилар ёшига ва руҳиятига мос, қизиқарли, тили енгил қилиб тузилган экан. Агар оғир тилда тузилган бўлса, бу ўқувчини яна адабиётдан бездириши мумкин.

Хатлардан сатрлар

ҚУРУВЧИЛАР ТУҲФАСИ

Ўтган йилнинг июль ойида Янгиқўрғон ноҳиясига қарашли 7-махсус механизациялашган бўлинма бунёдкорлари Заркент қишлоғидаги 1050 нафар ўғил-қиз таълим олаётган 30-ўрта мактаб учун қўшимча 360 ўринли йўлдош бино барпо этишга киришган эдилар. Қисқа фурсатда 300 минг сўмлик маблағ ўзлаштирилиб, монтаж ва пардозлаш юмушлари тугалланди. Айниқса, бунда муҳандис Ш. Раҳматуллаев бошлиқ қурувчилар бригадаси ишга масъулият билан ёндашиб, бинонинг тез ва соз битишига улкан ҳисса қўшдилар. Айни кунда ўқувчилар янги синфга кўчиб ўтишга ҳозирлик кўраётирлар.

К. МАҲМУДОВ.
Наманган вилояти.

УЮШМАЛАР МУВАФФАҚИЯТИ

Когон ноҳиясидаги Киров номли 7-ўрта мактабда ўқувчиларнинг ижодий уюшмалари фаолият кўрсатаётганига унча кўп бўлгани йўқ. Шунга қарамай, уларнинг дастлабки куртакчалари юзага чиқди. Масалан, яқинда мусиқа муаллимаси Р. Иноятова бошқараётган «Санъаткор» ижодий гуруҳи аъзолари жумҳурият телевидениеси орқали ўз иқтидорларини намойиш этдилар.

Ўзбекистон халқ таълими аълочиси А. Кенжаев раҳбарлик қилаётган «Журналист» уюшмаси аъзоларининг ютуқлари ҳам чакки эмас. Иштирокчиларнинг шеър, мақола ва хабарлари ноҳия, вилоят ва жумҳурият рўзномаларида кўзга кўрина бошлади.

Д. ТУКОВА.
Бухоро вилояти.

Шунингдек, таҳририятимизга муаллифлардан Н. Исмоилова, М. Хайлаев, Қ. Назарбеков, Э. Мирзаев, М. Бобожонов, Р. Муҳаммадиева, Э. Алимардонов, Т. Нусурова, Ў. Ҳайитбоев, М. Азизова, Л. Матқосимова, Х. Назаралиев, И. Матёқубов, А. Эралиев, А. Юсупов, Р. Эшонов, К. Солиев, С. Остонов, М. Неъматжонова, Н. Рауфжонов, Р. Исмоилова, Э. Саидов, З. Ботиров ва бошқалар ҳам турли мавзуларда хат-хабарлар йўллашган.

БАРЧАГА МАНЗУР БЎЛДИ

Яқинда Арнасой ноҳиясидаги 5-ўрта мактабда жуғрофия ҳафталиги бўлиб ўтди. «Баҳслашиб, тортишиб, фикр алмашайлик!» шиори остида ўтказилган бу ҳафталикка 6-9-синф ўқувчиларининг барчаси жалб этилди. Дастлаб, кўрикни ўтказишдан олдин жуғрофия майдончаси тайёрланди, шу фанга оид кўргазмали қурол ва ўқув воситалари билан жиҳозланди. Сўнгра ўқувчиларнинг синфлараро савол-жавоблари, беллашувлари, тортишувлари бошланди. Шуни алоҳида қайд этиш керакки, кўрик шартлари ва саволлари ихчамлиги, оддийлиги билан ажралиб турди.

Ҳафталикнинг охирги куни кўрик-конкурс катта танлов тусини олди, уни жуғрофия фани ўқитувчиси Р. Толипов ўзининг сўз усталигини ишга солиб, қизиқарли ва жозибали тарзда бошқариб борди. Умуман, кўрик-танловдан таъсирланган иштирокчилар бундай тадбирларни бир мактаб миқёсида эмас, балки мактаблараро ўтказиш лозимлигини таъкидладилар.

Ж. ТОҒАЕВ.

Жиззах вилояти.

Қутлов

ИБРАТЛИ УМР

Ҳурматли Абдуали ҒАНИЕВ!

Кимки ўз касбини, илм-фанини севса, она-юртга буюк кашфиётлар қилса, жамият фойда кўрса, уни ўзи туғилиб ўсган Ватан ардоқлайди, бошига кўтаради.

Сиз собиқ СССР Фанлар академиясининг академиги марҳум Обид Содиқовнинг илмий раҳбарлигида ўзбек кимё фанининг забардаст олимларидан бирига айланган олим сифатида нақадар ардоқлисиз. Жумҳурият ядро физикаси олийгоҳида ишлаган пайтингизда атом реакторида платина металларини нурлантириб уларнинг кимёвий хоссалари ва технологиясини ўрганиш муаммоларини илмий-амалий жиҳатдан исбот этдингиз, радиохимия фанини ривожлантиришга катта ҳисса қўшдингиз. Сизнинг ташкилотчилигингиз билан нодир металлар лабораторияси ташкил этилди. Шогирдларингиз билан ҳамкорликда кам миқдордаги нодир металлар аналитик экстрациясини ўрганиш ва уларни нейтронактивизация усулида аниқлаш бўйича бир қанча илмий ишлар қилдингиз. Улар халқ хўжалигига жорий этилди.

Бу каби илмий-амалий ечимлар ер ости бойликларидан фойдаланишда кимё фанига қўл келди. Сиз туркум илмий-амалий ишларингиз билан Абу Райҳон Беруний номидаги Ўзбекистон Давлат мукофотига сазовор бўлдингиз. 1983 йили Ўзбекистон Фанлар академиясининг мухбир аъзоси бўлганингиз, шогирдларингиз ва илмий жамоамиз учун ҳам фахрдир.

Сиз жумҳурият Фанлар академияси кимё олийгоҳи илмий совети аъзоси сифатида бир неча кимё фанлари доктори ва номзодлари тайёрлагансиз. Бу фанимиз ривожи учун Сизнинг олимларга ғамхўрлик ва меҳрибончилик қилаётганингизни кўрсатади.

Сиз яратган монография, дарслик ва ўқув қўлланмалар олий даргоҳларга жуда қўл келмоқда.

Қутлуғ 60 ёшингизда, айни кучқувватга, ғайратга тўлгансиз. Ҳали фанимиз равнақи йўлида яна кўп илмий ишларни амалга оширишингизга ишонамиз. Муборак ёшингиз билан табриклар эканмиз, Сизга , оилангизга, янада катта бахту омад, илмий ишларингизга равнақ тилаймиз.

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ОЛИЙ БИЛИМГОҲИ РЕКТОРАТИ.

ОҚИННИ ХОТИРЛАБ

Янгиқўрғон ноҳиясига қарашли Мугол қишлоғидаги қирғиз оқини Алимқул Усенбоев номли 35-мактабда катта тантана бўлди. Унда оқиннинг ўғли З. Усенбоев бошчилигидаги Бишкек давлат филармониясининг бир гуруҳ санъаткорлари, қўшни Кўкёр қишлоғи жамоаси вакиллари, ўқувчи ва ўқитувчилар иштирок этдилар.

А. Усенбоевнинг энг яқин дўсти Қирғизистон халқ артисти Т. Абдиев сўзга чиқиб, буюк санъат устасининг ҳаёти ва ижоди ҳақида батафсил гапирди ҳамда қўшиқлар ижро этди. Мактаб мусиқа тўгараги аъзолари эса меҳмонларга атаб Ўрта Осиё халқлари куйқўшиқларини қиёмига етказиб куйладилар. Қисқаси, мароқли учрашув йиғилганлар кўнглида яхши таассуротлар уйғотди.

К. МАҲМУДОВ.

Наманган вилояти.

Мерос

Илк туркий маърифатнома — Кутадгу билиг

ЮСУФ ХОС ҲОЖИБ ИЛМ ВА ТАЪЛИМ ҲАҚИДА

Юсуф Хос Ҳожибнинг мутараққий дунёқараши силсиласидан ўрин олган асосий масалалардан бири унинг илм-маърифат ҳақидаги таълимотидир. У ўз асарида илм-фан, билим-заковат, маърифатнинг аҳамияти, таърифи ва тавсифига алоҳида боблар очган. Бундан ташқари, бутун асар давомида билим-маърифатни оғишмай тарғиб қилади, одамларни тинмай илм олишга, билим ўрганишга ундайди. Дунёдаги барча хайрли ишлар, эзгу амаллар негизида илм-маърифат ётади, уларнинг зиёси туфайли жаҳолат зулмати ёзилади, фикр равшанлашади, оламга рўшнолик таралади, бузуқликлар тузалади, ифлосликлар тозаланади. Дунё ишларига маърифат кўзи билан қараш, заковат билан ёндашиш инсонни беқиёс хислат-фазилат соҳиби этади, у қут топиб, барча тилак-истакларига етади. Дунёга одам инмишидан буён маърифат соҳиблари эзгулик ўрнатиб келадилар:

ажунқа аба инмишинда беру
билиглиг уру келди эзгу тўру

Танида жони бор ҳар бир соғлом фикрли одам дунёнинг борлиқ ишларидан огоҳ бўлиши, бунинг учун тинмай билим олиши, маърифатга интилиши керак. У қанча билмасин, ўрганмасин, шу билан чекланиб, кифояланиб қолмаслиги, кунларни ғанимат топиб яна ва яна ўрганавериши лозим:

билиг ишка тутғил, тақи бил куни
тақи ўграна тур усанма бу кун

Билимсизлар, маърифатдан узоқ одамлар бамисоли хаста, кўзи очиқ кўр, мевасиз дарахт каби бўладилар, кафдаги арзимас ғубордирлар, улар бу нуқсонлардан шаксиз халос бўлишлари керак. Билим — қоронғу тундаги машъала, заковат — зиё, улар туфайли одам рўшнолик топади. Маърифат барча мураккаб жумбоқларнинг очқичи, илму заковат денгиз тубида яширинган дур-жавоҳир каби бўлади. Одам саъю машаққатлар билан бу дур-жавоҳирларни сув остидан чиқармаса, қиммати бир тош билан тенг бўлиб йилларча бефойда ётаверади. Шунинг учун уни албатта юзага чиқариш, яъни амалда қўллаб, инсон фойдасига ишлатиш шарт:

уқуш ул юлатег қаранқу туни
билиг ул яруқлуғ ярутти сени

киши кўнгли тубсуз тенгизтег турур
билиг юнжу сани тубинда ятур
тенгиздин чиқармаса юнжу киши
керак юнжу бўлсу керак сай таши

Билим заковатнинг арзирли-арзимас, яроғли-яроғсиз, фойдали-фойдасиз, ортиқ-кам, оз-кўпи бўлмайди, нарса, ҳодиса моҳиятига арзимас деб лоқайд қараш маслаҳат эмас, ҳар бир арзимас нарса моҳиятини билиш қиссадан ҳисса бўлади. Зеро, денгиз қатрани ҳамиша қабул қилади, томчидан кўл пайдо бўлади, одам оз-оз ўрганиб доно бўлади. Одам илм-маърифат кучи билан ҳатто осмону фалакларга учишга ҳам қодир:

ўқушли билигли эзи эзгу ненг
қали булсанг ишлат учуб кўкка тенг

Мана сизга ўтмишда «жаҳолат зулматида яшаган, ёппа саводсиз бўлган» аждодларимиз фарзандининг илм-маърифатга қарашию, у ҳақдаги қатъий ақидаси. Юсуфнинг маърифат ҳақидаги ақида ва таълимотини таърифлаб адоғига етказиш имкондан холи. Яхшиси, улардан айримларини Юсуфнинг ўз тилидан ўқинг ва уқинг:

уқуш ул юлатег қарангқу туни
билиг ул яруқлуғ ярутти сени
мазмуни:
заковат чироғдир қоронғу туни
билим бир зиёдир, ёритгай сени

уқушқа турур бу ағирлиқ этиг
уқушсиз киши бир авучча ениг

мазмуни:
қадр-қиммат учун заковат кафил
закосиз каф ичра ғубордек енгил

уқуш бирла эслур киши артақи
билиг бирла суслур бузун булғақи

мазмуни:
заковатла лойқа бўлади тиниқ
билимдан сузилар киру булғаниқ

бу экки бирикса бўлур эр тугал
тугал эр ажунуғ тамам ер тугал

мазмуни:
бу икков бирикса бўлар эр тугал
тугал эр муродга етар ҳар маҳал

билигсиз қарағу турур белгулуг
юри эй билиглиг билиг ал улуг

мазмуни:
билимсиз кишилар бўлар кўр мисол
э нодон, билимдан келиб ҳисса ол

кишида киши азруқи бар телим
бу азруқ билигдин аюр бу тилим

мазмуни:
одамдан одамнинг талай фарқи бор
бу фарқнинг сабаби билимдан бўлар

билигликка сўзладим ушбу сўзум
билигсиз тилини билумаз ўзум

мазмуни:
билимли учун сўзладим мен сўзим
билимсиз тилини тушунмам ўзим

билигсиз била ҳеч сўзум йўқ менинг
э билга ўзум уш тепуғчи сенинг

мазмуни:
билимсизга айтар сўзим йўқ менинг
э доно, фидойинг бўлайин сенинг

уқуш азин азланма асғи укуш
билиг азин азланма эрка кушуш

мазмуни:
заковат озин оз дема, нафъи кўп
билимнинг озин оз дема, қадри кўп

билиг қадрини ҳам билиглиг билир
гуҳар қадрини ҳам гуҳар-ўқ билир

мазмуни:
билим қадрини ҳам билимли билар
гуҳар қадрини ҳам гуҳаргар билар

билиглиг билир ул билигнинг ати
билигсиз не билга билиг қиймати

мазмуни:
билимли билади билимнинг отин
билимсиз не билгай билим қийматин

негу билга телва билиг қадрини
билиг қайда бўлса билиглиг билир

мазмуни:
билим қадрини не билир телбалар
билим қайда бўлса билимли билар

билиг байлиқ ул бир чиғай бўлғусуз
тегиб ўғри тевлиг ани алғусуз

мазмуни:

қачиғлиғ етар ул учуғлиғ тутар
синуқуғ ясар ул бузуқиғ этар

мазмуни:
қочарга етар у, учарни тутар
синиқни ямар у, бузуқни бутар

билигни безуг бил ўқушни улуғ
бу экки безутур узурмиш қулуғ

мазмуни:
билимни буюк бил, закони чуқур
бу иккиси бирла ғофил уйғонур

билигсиз киши бир емишсиз йиғач
емишсиз йиғачиғ негу қилсу ач

мазмуни:
билимсиз киши бир мевасиз ёғоч
мевасиз ёғочни нима қилгай оч

уқушлуғ уқар ул билиглиг билир
билигли уқуғли тилакка тегир

мазмуни:
закийлар уқар ҳам, донолар билар
закий ва донолар тилакка етар

билигсиз киши барча иглиг булур
игиг эмламаса киши терк ўлур

мазмуни:
билимсиз киши барча дардли бўлар
бу дардга даво қилмаса у ўлар

юри эй билигсиз игингни ўта
билигсиз утун сен э билга қут-а
мазмуни:

кел эй нодон, изла бу дардга даво
билимсиз тубандир, қадри доно

уқуш қайда бўлса улуғлуқ бўлур
билиг кимда бўлса безуглук алур

мазмуни:
заковат ҳамиша улуғлик бўлар
билим кимда бўлса буюклик олар

билим— бойлик, у камбағал қилмагай
келиб ўғри, қаллоб уни олмагай

уқуш ул сенга эзгу атлиғ адаш
билиг ул сенгар кез бағирсақ қазаш

мазмуни:
заковат сенинг-чун чин аҳдли жўра
билимдир шафоатли дўстинг, қара

билигсизка билги қилинчи яғи
азин бўлмаса тап бу экки чўғи

мазмуни:
билимсиз иши, феълидир барча ёв
бўлак ёв ҳожатсиз, шу ёв—беаёв

билиғлигка билги тугал тўн аш ул
билигсиз қилинчи яфуз қўлдаш ул

мазмуни:
билимлига илми тўну нон эрур
билимсиз феъли унга душман эрур

киши кўнгли тубсуз тенгизтек турур
билиг юнжу сани тубинда ятур

мазмуни:
киши кўнгли тубсиз денгиздек эрур
билим инжу каби тубида ётур

тенгиздин чиқармаса юнжу киши
керак юнжу бўлсу керак сай таши

мазмуни:
денгиздан чиқармаса инжу киши
нафъи йўқ, у инжу гўё сой тоши

яғиз ер қатиндақи алтун таш ул
қали чиқса беглар башинда туш ул

мазмуни:
ётар нафъсиз олтин қора ер қуйи
агар чиқса беглар бошида жойи

билиглиг чиқармаса билгин тилин
ярутмаз аниг билги ятса йилин

мазмуни:
олим илмига қилмас эркан амал
зиё сочмагай илми ҳеч бир маҳал

билигсиз туғар ул тўру ўгранур
билиг билса утру қамуғқа унур

мазмуни:
билимсиз туғилар, яшар, ўрганар
ўқиб-ўрганаркан: жами иш унар

анадин туғуғли билигсиз туғар
билу ўграну утру тўрка ағар

мазмуни:
онадан туғилган билимсиз бўлар
билиб, ўрганиб аста илми тўлар

кичиг ўғланиғ кўр уқушқа улам
яши етмагинча юримаз қалам

мазмуни:
кичик болага боқ, билимга мудом
ёши етмагунча юритмас калом

туға билга туғмаз киши ўгранур
бу сўз сўзламаз тил тўру сўзлаюр

мазмуни:
туға доно бўлмас, одам ўрганар
бурун сўзламас тилда сўз сўзланар

киши ўграниб утру билга бўлур
билиг билса утру қамуғ иш унур

мазмуни:
киши ўрганишдан донишманд бўлар
билим комил ўлгач, иши авж олар

қаю ўзта бўлса бу кунда бурун
билиглигка тегди безуграк ўрун

мазмуни:
не фурсатда бўлса бу кундан бурун
билимлига теккан буюкроқ ўрин

билигсизка тўрда ўрун бўлса кўр
бу тўр илка санди илик бўлди тўр

мазмуни:
билимсизга тўрдан ўрин тегса, кўр
бу тўр пойгага тенг, бўлар пойга тўр

билиг бирла ечлур қамуғ терс тугун
билиг бил уқуш уқ тирилгил ўгун

мазмуни:
билим-ла ечилур жами берк тугун
билим ва заковатга интил кунун

билиг ишка тутғил тақи бил куни
тақи ўграна тур усанма бу кун

мазмуни:
билимга амал қил, неча билмагин
яна ўрганавер, ғанимат бу кун

уқушли билигли эзи эзгу нанг
қали бўлсанг ишлат учуб кўкка танг

мазмуни:
билим ва заковат жуда эзгу куч
агар топсанг ишлат, учиб кўкни қуч

Қ. КАРИМОВ,
филология фанлари номзоди.

Қарши ноҳиясидаги 10-мактабнинг тарих фани ўқитувчиси Гулнора Туробова ўқувчилар билан ҳамкорликда ўлкашунослик музейини ташкил этди.

Музейда қадимий усталар ишлаган тақинчоқ ва безаклар, кийимлар, танга пуллар мавжуд.

Суратларда: Г. Туробова ўқувчиларга қадимий кулолчилик санъати тўғрисида тушунча бермоқда. Д. Қосимова эса тақинчоқлардан бирини ҳавас билан кузатмоқда.

А. ЧАПЛИГИНА тасвири.

ҚАДРИМГА АЧИНАМАН....

25 йилдирки болалар боғчасида ишлайман. Энагалик, тарбиячилик, мудиралик ва методистлик йўлларини босиб ўтдим. Норасида болаларга меҳр қўйиб, боғланиб қолганман, у ердан кетолмайман. Касбимни севаман. Халқ таълими, ВЛКСМ ва бошқа ташкилотлардан 6 та мақтов ёрлиғи ҳам олганман. Буларни пеш қилиш кўнглимда йўқ эди. Аммо адолатсизлик ўртаб юборди.

Аттестация бўлиб ўтди. Боғча маъмурияти мени 1-тоифалилар қаторига тавсия этди. Афсуски, ҳайъат аъзолари бу тавсияни инобатга олмай, қуйи тоифалилар қаторига лозим топишди. Наҳотки бутун умрини болалар тарбиясига бағишлаган мендек бир одам атиги 5—6 йиллик иш тажрибасига эга бўлган шогирдларим қаторига тушиб қолсам. Гап 30 сўм ортиқча ойлик маошида эмас. Қадримда. Чорак аср боғчада меҳнат қилиб, тополмаган қадримга ачинаман.

Б. ТУРАЕВА,

Қашқадарё вилояти Ғузор ноҳиясидаги «Наврўз» боғчаси методисти.

Томошабин мулоҳазаси

ЦИРКДАГИ ҲАНГОМАЛАР

«Билган топиб гапирар...»

(Халқ мақолидан).

Дам олиш куни. Қўшним Мастурахон чиқиб қолдилар. Сўзларидан ўта олмадим. Қолаверса, анчадан буён болаларимни у ёқ-бу ёққа айлантиргани олиб бормаган эдим. Қизларим Азиза билан Малика тоғ оғусидек сакраб, ўйинга тушиб кетдилар.

Икки аёл тўрт нафар болани эргаштириб цирк биносига етиб келганимизда соат 2 лар бўлиб қолганди. Атрофни мўрчадек одам босиб кетибди. Бироз каловланиб турдик. Афишага кўзим тушди. «Похишение тайной дудочки» деган томоша кўрсатилар экан. Номидан қизиқдек туюлди. Патта олиш учун кассага бордик. Навбатнинг охири кўринмасди. Кимдир қўлида паттаси бор, «жой кўрсатилмаган», деб жиғибийрон бўлса, яна биров «қўяверинг, бизнинг билетда ҳам жой кўрсатилмаган. Кириб бўш жойларга ўтираверамиз-да», — деди.

Унинг гапидан бўш ўрин бор дегандек маъно уқдик. Зир югуриб чайқовчиларни қидирдик. Аксига олиб чайқовчи-ям топила қолмади. Бориям паттасини аллақачон сотиб бўлиб, жўнаб қолган бўлса керак. Патта топиб бўлмади. Қайтиб кетиш эса янада кўнгилсиз эди. Фарзандларимизнинг севинчдан порлаб турган юз-кўзларига булут соя солиб турарди. «...Қўлига бериб кириб кетавермайсизларми?» — деди ширинликлар сотиб турган йигит. Унинг гапи жўяли туюлди. Эшик ёнида патта текшираётган аёлнинг қўлига 14 сўм тутқазган эдик, ечилмай турган муаммо дарҳол ҳал бўлди-қўйди. Ичкарига кириб, аренага яқинроқ бўш турган ўриндиқларга бориб ўтириб олдик.

Тантана билан томоша бошланган, нигоҳларимиз беихтиёр аренага қадалган. Қизларимнинг қуралайдек кўзларида юлдуздек қувонч кўриб, кўнглим тоғдек кўтарилиб ўтирардим. Мастурахон ҳам ўзидан тиниб, шодмон қиёфада ўтирибди. «Хайрият-эй, жойлашиб олдик. Болалар билан кўчада юришнинг ўзи бўладими», — деди қизалоғи Мухлисани бағрига босиб. Биз-ку тинчосойишта ўтириб эдик. Кўққисдан «аждарҳо» пайдо бўлди. Қанақаси денг. Юз-кўзи, сўзидан заҳар томиб турган аёл — аждар.

— Қани таклифномаларингни кўрсатинглар! — амр этди аждар.

Даставвал тушуна олмадик. Кейин билсак, биз «мудҳиш хатога» йўл қўйган, казо-казоларнинг фарзандлари таклифнома билан келиб ўтирадиган «директор ложаси»га жойлашиб олган эканмиз Бўлди қиёмат денг. Аждар опамнинг жон-пони чиқиб кетганди. Шундоқ ҳам заҳил юзлари янада бўзариб, мурданинг нуқси уриб турарди. У ўшқира бошлади. Сан-санлаб ота-бувамизгача ҳақоратлаб ўтди. Оғзидан боди кириб, шоди чиқарди. Агар, агар у инсон бўлиб, инсондек тушунтирганида ва болаларимиз билан бориб ўтирадиган жойни ётиғи билан кўрсатганида эди, биз унинг сазасини ўлдирмасдик. Аммо у кўнглимизнинг туб-тубида асраб турган нозик «сезги»ларимизга тегиб ўтган, қалбимизда имонсиз бу аёлга нисбатан чексиз нафрат қўзиган, қонимизда жўш урган асов ғалаён қайсарлик билан бош кўтарганди. Биз энди унинг бақир-чақирларига эътибор ҳам қилмасдик.

— Жой барибир бўш турибди-ку. Биз бу ердан турмаймиз, — дедим қатъият билан. Болаларимиз билан овора қилишга уялмайсизми? Уялинг-э, — деди Мастурахон ҳам асабийлашиб.

Аёл югуриб ташқарига чиқиб кетди. Сўнг 2—3 «навкари»ни етаклаб келди. Улар зўрлик билан бизни циркдан ҳайдаб солишмоқчи эди. Мўйлов қўйган ҳовлиқма олифта сўкинишга ўтди. Қизимни турткилай бошлади.

Шунда биз ҳам ҳақимизни қолдирмайдиган қилиб жавобини бериб қўйдик. «Мўътабар жой»ни эса барибир бўшатиб қўймадик. «Бузоқнинг югургани сомонхонагача» деганларидек, ўзини «циркнинг каттасиман» деган олифта ҳам, аждар опам ҳам кўздан йўқолди. Аммо бўлиб ўтган ҳодисадан кўнгил уйимиз деворлари дарз кетган эди. «Катталар» одам-у, биз одам эмасми? Шунчалик ҳам паст бўладими улар. Ахир ўринлар барибир бўш эди-ку, — дерди хўрлиги келиб Мастурахон.

Цирк бизга татимади. Бундан ташқари, томошанинг ҳам мазаси йўқ экан. Кузатишлар шуни кўрсатдики, бу ўзбек цирки эмас. Кимдир «Цирк — ўрисники-да», деди. Мен бу фикрга унчалик қўшила олмайман. Ўзбек цирк усталари: дорбозлар, масхарабозлар, ҳажвий сўз усталари, ўзбек паҳлавонлари, ўзбек акробатлари наҳотки йўқ бўлса. Биз кўрган «Сеҳрли най» спектакли бошдан-оёқ рус тилида олиб борилди. Ундаги образларни рус артистлари ёки рус тилида сўзлашувчилар ижро этдилар.

Ўзбекистонда ўзбек циркида ўзбек эртаклари асосида ўзбекона цирк ўйинлари ташкил этиш, ўзбек мусиқаси билан унга жило бериш мумкин эмасми, ахир. Мен бу билан рус ёки бошқа миллат санъаткорларининг кўкрагидан итармоқчи эмасман. Аммо ўзимизнинг ўзлигимиз, ўз санъатимиз, ўз циркимиз ҳам бўлсин, демоқчиман. (Цирк ташкил этилганига кўп йиллар бўлган эса-да, бирорта ҳам ўзбекча томоша кўрмадим. Эҳтимол, бордир, лекин мен кўрган ҳам, эшитган ҳам эмасман).

Циркдан дилгир бўлиб чиқдик. Томоша болаларга ҳам ёқмаган, бирор таассурот ҳам қолдирмаган, тарбиявий таъсир ҳам кўрсатмаган эди. «Мустақиллик» майдонига келсак, дор ўйинлари кўрсатишаётганининг устидан чиқдик. Гапнинг рости, роҳатланиб томоша қилдик. Айниқса, беш яшар болакай дор устига чиқиб ажойиб ўйинлар кўрсатганда, фарзандларимнинг ҳайратдан оғзилари очилиб, кўнгилларида ҳавас пайдо бўлганини сездим. Бу жуда катта гап эди.

Томоша кўрсатишдан мақсад кишиларни ўз санъатлари билан қойил қолдириб олқиш олиш, томошабин қалбига ҳад-ҳудудсиз завқшавқ бағишлаш эмасми?

Ўзбек циркининг бугунги ўрни, келажак тақдири хусусида жиддийроқ ўйлаб кўрадиган пайт келмадимикин? Сиз бунга нима дейсиз?

Шарофат ИСКАНДАР қизи.

Бош муҳаррир Аҳмаджон ДОЛИМОВ.

Таъсис этувчилар: Ўзбекистон Халқ таълими вазирлиги, Халқ таълими ва фан ходимлари касаба уюшмаси Марказий Кўмитаси ҳамда Ўзбекистон Педагогика жамияти.

МАНЗИЛГОҲИМИЗ: 700083, Тошкент, Ленинград кўчаси, 32.

ТЕЛЕФОНЛАР: масъул секретарь — 32-54-17, хатлар ва оммавий ишлар бўлими — 33-04-21, 52-35, нашриёт диспетчери — 32-78-94, нашриёт телефон станцияси навбатчиси — 33-90-50.

Ўзбекистон Республикаси «Шарқ» нашриёт-матбаачилик концерни. Тошкент, Ленинград кўчаси, 32.

6491-буюртма. ИНДЕКС: 64595. Босишга топшириш вақти 20.00 Босишга топширилди 20.00. Тиражи 140000.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12